

Библиотека Народног музеја Топлице у Прокупљу

**БАШТИНА**  
Књига девет

Мирослава Јоциќ

## ДРЕВНО ПРОКУПЉЕ



Прокупље, 2007.

Део I:

Мирослава Јоциќ  
ДРЕВНО ПРОКУПЉЕ

Део II:

Сергије Анитријевиќ  
ДУБРОВАЧКА ТРГОВИНА У ЛЕСКОВЦУ И ОКОЛИНИ  
И УЛОГА ДУБРОВАЧКЕ КОЛОНИЈЕ У ПРОКУПЉУ  
приредила Мирослава Јоциќ

Издавач  
Народни музеј Топанице, Прокупље

За издавача  
Мирослава Јоциќ, директор

Рецензенти  
проф. др Александар Јовановиќ  
проф др Милорад Стојан  
др Владимир Петровиќ

Техничко уредство  
Дарко Жарик  
Горан Жикиќ

Фотографије  
Гадмила Хаџи-Маниќ

Лектор  
Драган Барјактаревиќ

Штампа  
Pi-press, Пирот

Тираж  
2000

ISBN 86-904303-1-8

## САДРЖАЈ

Извод из рецензије .....	7
Карта Србије са Топлицом .....	10
Прокупље - географски положај .....	11
Појтингерова карта .....	12
Археолошко-историјска истраживања Прокупља .....	13
Хисар - вишеслојно археолошко налазиште .....	27
Југ Богданова или Латинска црква .....	30
Терме у порти Цркве Светог Прокопија .....	35
Напомене .....	49
Дубровачка трговина у Лесковцу и околини и улога дубровачке колоније у Прокупљу .....	55
О аутору .....	65
Summary .....	66
Notes on author .....	69
Карта археолошких налазишта општине Прокупље .....	70
Карта археолошких налазишта града Прокупља .....	71

## ИЗВОД ИЗ РЕЦЕНЗИЈЕ

Рукопис Мирославе Јоцић „Древно Прокупље” прегледао сам не само са колегијалном пажњом, већ са радозналешку далеког походника топлачког краја и намерника неких од тема које је ова археолошки даривајућа средина изнедрила. Текст је, заправо, прегледна студија о археолошкој слици Прокупља и околине са тежиштем на истраживањима античког периода на овом тлу.

У уводном делу приказан је континуитет прансторијских култура од старијег неолита до гвозденог доба. Око средине првог миленијума пре Христа Трибали су напустили овај простор и препустили га дарданској популацији.

Овим потоњим може се приписати градина на Хисару у Прокупљу, као и инвентар гроба са грчким наоружањем из Доње Топонице, који се може повезати са дарданским најамником у македонској војсци или, пре поклоном - кенелном, неком локалном прваку.

Крајем II века пре Христа Келти су поништили већину дарданских насеља у Поморављу и Топлици; трагови келтског присуства су релативно бројни у Прокупљу и околини, а инвентар неколико откривених гробова указује на пандемичност келтског насељавања; констатовани су гробови деце и жена (две каснолатенске фибуле у гробу указују на келтски панонско-подунавски модел женске ношње).

Са доласком Римљана и оснивањем провинције Мезије насеље на простору Прокупља (*Hammetum*) наставља развој. Наиме, Римљани преузимају старију путну мрежу и поспешују развој већих домородачких насеља уз важније саобраћајнице. *Hammetum* ће бити значајна станица на путу, вероватно са бенџицијарним пунктом који је контролисао сигурност путовања и промет робе ка оближњим рудницима. Насеље је имало, судећи по некролама, значајан демографски потенцијал, посебно у касноантичком периоду, али није досегло статус мунципијума или цивитаса.

Војска је запосела фортификациони пункт на Хисару, вероватно, у касноантичком периоду; на присуство германских федерата указују налази материјалне културе Источних Гота (мач) и Гепида (пребнице на некрополи уз касноантичке терме).

Хамеум, као и већина фортификација јужно од Нанса, није запустео у време хунског напада. У време Јустинијана, утврђење на Хисару запоседнуто је одредом гепидских федерата.

Античко насеље у Прокупљу почива и на сакралној временитости овог тла. Топли извори и врела били су култна походништа - ијатричко-сотеролошког карактера - још од прансторијских епоха.

Култ Херакла, у чијој разубејеној сакралној компетенцији спада и заштита путева и топлих извора, је религијска окосница овог простора.

Приликом истраживања храма посвећеног Хераклу регистрован је и прансторијски културни хоризонт. Вероватно је овде реч о интерпретатно романа неког епихорског аутохтовог божанства које је било слично грчком Хераклу, односно римском Херкулу.

У овом контексту треба поменути Херкула Пансати и насеље *Ad Herculis* код Житорађе. Сакрални континуитет на простору Херакловог храма огледа се у подизању ранохришћанске базилике и средњовековне „латинске цркве“ над његовим темељима.

Слично је и са римским термама, које су вероватно биле саставни део теменоса посвећеног Хераклу, које су пренамене у ранохришћански култни објекат са некрополом, а касније - у рановизантијском периоду - ту подигнута и црква Св.Прокопија.

Култна места Херакла и Св.Прокопија поклапају се и у светом перивоју у Газдару у Јабланици. Мада су евидентирани споменици са ранохришћанским обележјима у Прокупљу, није потврђено столовање епископа у *Nateuti*; можда треба помишљати на седиште хоранепископа.

Сакрални значај овог топличког гда биле, посебно, поштован у средњовековном периоду о чему је Мирослава Јоцић писала у завршном делу своје књиге.

Текст Мирославе Јоцић „Древно Прокупље“ је вредан покушај да се обједине резултати, признатим, малобројних археолошких истраживања на простору града и његове околине. Темељним сакупљањем грађе, често и оне из дугосекајуке традиције, успела је да направи целину, прави спомен постојаности сакралне и урбане надеје.

У књизи се препознаје завичајна наклоност, просневане претпоставке и акрибночно закључивање. Писана је мером одговорног искусног истраживача који има осекај за суштину археолошке грађе.

Речју, ова књига, као и вишегодишња истраживачка делатност, чији су резултати добро прихватани и примани у српској археолошкој, стручној и научној јавности, заслужују најповољнију оцену.

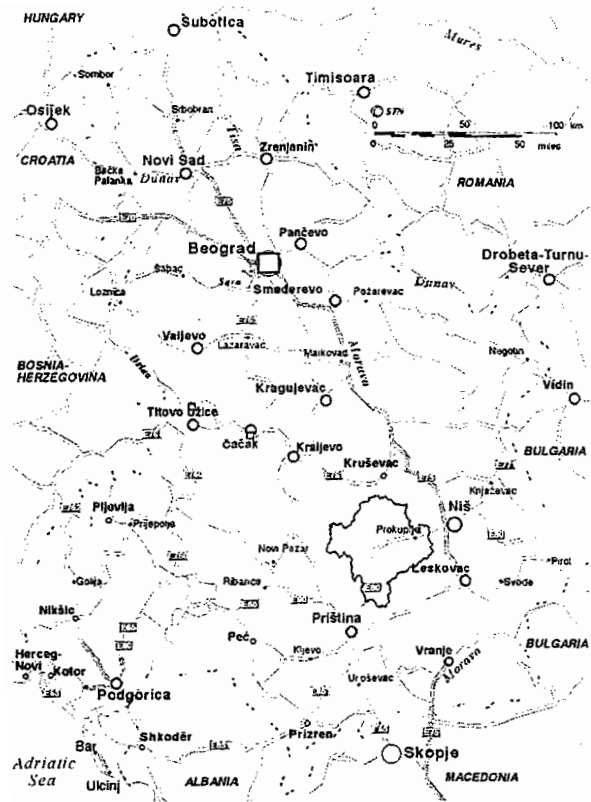
Београд,  
14.10.2006.

проф. др Александар Јовановић



*Посвећено*

*Симоници, Анђелу, Чедомиру и Јовани*



Карта Србије са Топлицом

## ПРОКУПЉЕ - географски положај -

Прокупље се налази у средишту Топлице. Река Топлица, дужине тока 130 км, по којој цела област носи назив, извири испод Копаоника и највећа је притока Лужне Мораве. Словенски придев "топал" указује на бање и топле изворе којих у сливу реке Топлице има тридесетак. У почетку је тим именом називана река, а касније се назив односи и на област кроз коју река протиче. Од прансторије до данас, термоминералне воде користе се као природна лечилница.

Источно од града пружа се плодно поље Добрич а на западу је заталасана топличка котлина, окружена планинским масивима Јастрепца, Копаоника, Пасјаче и Гаџана.

Плодна котлина са повољним географским положајем и обиљем природних богатстава, као и бројним топлим и минералним изворима пружала је повољне услове за формирање насеља која су заснована још у неолиту (млађе камено доба). Комуникацијски правац кроз Топлицу је најближа спона која повезује Подунавље, преко Косовско-метохијске котлине, са медитеранским басеном.<sup>1</sup>



Tabula Peutingeriana, III vek

## АРХЕОЛОШКО-ИСТОРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА ПРОКУПЉА

Прансторијско насеље - римски *Napitium* - византијски *Asteon* - словенска *Топлница* - град *Југ Богдана* - град *Св. Прокопија* - *дубровачка колонија* - *турски Оркуз или Уркуз*

На месту данашњег Прокупља налажени су трагови људских заједница од ране прансторије. За реконструкцију најстарије прошлости града расположено ретким и појединачним археолошким налазима, као што су фрагменти неолитске керамике. Из каснијих епоха археолошки материјал је бројнији и највише га има из римског периода.

Најстарија фигурална неолитска пластика у Топлици потиче из села *Мачина* код *Житног Потока*. Ради се о старчевачкој фигурини од печене земље, грубе фактуре са примесом песка, боје печења сиво-црвенкасте. Фигура нагог мушкарца, троугаоне главе са птичијим линком постављена је на округли постамент који је по ободу украшен урезима, савијених ногу на које је ослоњено руке на којима су задебљања, одмах изнад лактова. Око струка је урезана трострука паралелна линија. Кичмени стуб је посебно наглашен ребрасто а на рукама је орнамент изведен урезима. На налазиштима старчевачке културне групе, за сада, није нађена слична фигурина.<sup>2</sup>



Фрагменти праисторијске керамике из различитих периода, нађени су, такође, на платоу и на падинама Хисара, код Латинске цркве, затим у ужом и ширем ареалу градске територије.

На левој обали Топлице, на домаку града, у селу Доња Трнава нађени су трагови старчевачке културе - средњи неолит, која носи назив по главном археолошком налазишту Старчеву код Панчева (VII миленијум пре Христа). Ту је нађен фрагмент векег суда украшеног орнаментом барботина. Чуба се у праисторијској збирци Народног музеја у Нишу.<sup>3</sup>

Старчевачка насеља подижу се у близини река и извора, на речним терасама чија је надморска висина од 100-400м.

Близина воде, била је од пресудног значаја за живот и опстанак насеља. Поред гајења житарица и домаћих животиња, извор хране били су лов и риболов као значајне одређнице економије праисторијског човека.

Праистановници Прокупља, поред бављења мотичном земљорадњом, израђују секире од глечаног камена, које се користе као оруђе и као оружје, као и посуђе украшено „барботином“, орнаментом који се добија превлачењем прстима преко влажне површине суда. Од костију животиња праве неопходно оруђе за риболов: удице и харпуне. Станују у земунцима и полужемунцима.<sup>4</sup>



Тег из Стражавачког потока

У Прокупљу су, педесетих година прошлог века, пронађени и фрагменти керамике Кереш културе (слична је старчевачкој), добила је назив по реци Кереш. Матично подручје те културе је Мађарска, Банат и Бачка. Карактеристика Кереш керамике је осликавање на црвеној позадини тамним геометријским орнаментима. Са непознате локације у граду, потиче и једна праисторијска фигурина.<sup>5</sup>

У насељу Стражавачки поток, нађен је праисторијски керамички тег, висине 17цм, ширине 15цм, грубе фактуре са примесом плевне и крупним зрнцима песка. Пирамидални тег на заравњеном горњем делу има кружно платко удубљење и бушен је хоризонтално. Користно се код огњишта у различите сврхе. На тегу су видљиви трагови ватре. Нађен је на дубини од 1,5м а у Музеј је dospео као поклон налазача Добрице Белника.<sup>6</sup>

Старчевачку културу, наследила је винчанска култура, која је пуни процват доживела у периоду од око 5.500 - 3.500. године пре Христа, а назив је добила по налазишту Винча код Београда.

Винчанска цивилизација је у свом духовном и уметничком домету остварила дела високе вредности, а једна од најважнијих тесковина те цивилизације је, и винчанско писмо које се сматра најстаријим писмом на свету. Бројне особености те сјајне цивилизације очуване су и касније током њене трансформације у периоду неолита (бакарног доба), бронзаног доба и надаље, трају до данас.<sup>7</sup>

Винчанска насеља се подижу покрај извора, потока и речних токова. Куће су надземне, правоугаоне, грађене од плетери и блата. Винчанска економика заснивала се на земљорадњи и сточарству као и лову и риболову. Гајена је пшеница, а од домаћих животиња, говеч, свиња и коза. Посебан интерес винчанаца био је усмерен на проналажењу ретких сировина као што су: со, цинабарит и малахит. Оружје и оруђе се израђивало од глечаног камена.<sup>8</sup>

Грнчарија винчанске културе је разноврсна и изузетног квалитета. Антропоморфне и зооморфне фигурице, привесци и амулети, кремена и коштана оруђа, израђују се у свим фазама. На свим винчанским локалитетима нађен је велики број фигурина: неке су биле идоли посвећени божанствима, као и сама божанства, неке су, представљале претке а неке су засигурно биле и лутке намењене деци.

Тоном последњих година ископавања Плочника код Прокупља, нађене су две женске фигурице:



Једна фигурина на престолу који је украшен спиралом, са израженим женским атрибутима, је без главе.

Друга фигурина је делимично оштетена, има троугаоно лице и фризуру која је уобичајена и данас код црначких народа.

Људи винчанске цивилизације рано су упознали тајне металургије и започели експлоатацију бакра и злата а Плочник је познат као један од значајнијих металуршких центара Европе.<sup>9</sup>

Неолитске (земљорадничке културе) уступају место флексибилнијим номадским културама, које брзо освајају просторе, од северних ограда Карпата, из области Урала, Кавказа и руских степа до балканских сточарских крајева, продирући на југ све до планине Пинд у Грчкој. То је време опште несигурности, честих сукоба и великих померања племена. Насеља се и даље подижу на обалама река и поред извора а запоседају се, стрми и непреступачни брежуљци, погодни за одбрану.

Због масовне употребе бакра тај период људске историје назван је енеолит (3200-2200). Израђују се секире од бакра, ливене у калупу и разне врсте оруђа и оружја, мотике за обраду земље од желењих парожака, коштана шна и сл. Грчарија је квалитетна а облица новн, површина посуда се глача и украшава дуборезом.<sup>10</sup>

Под притиском нових популација староседелачко становништво се повлачи или сажима са придошлицама. У том мешању племена настају и прве заједнице Индоевропљана на Балкану. Позната индоевропска сеоба одвијала се у више миграционих таласа у IV и III миленијуму пре Христа.<sup>11</sup>

Металургија је и даље у успону, а технологија добијања бронзе откривена је јужно од Кавказа где су нађени најстарији бронзани предмети.

Бакар је легиран са другим металима и добијена је бронза од које се израђују оруђе и оружје. Главне привредне гране су и даље сточарство и земљорадња. Развој металургије и експлоатација рудних богатстава доводе до раслојавања друштва и стварања повлашћене друштвене класе-племенске аристократије.<sup>12</sup>



Урна из Доње Топонице

У ужем градском језгру, у ул. Краљевина Марка 111, пре много година, приликом копања темља за куку, на дубини од 4м нађена је мања посуда са две дршке-контарос, форма - карактеристична за рано бронзано доба.<sup>13</sup>

Из Прокупља потичу фрагменти урне са коничним украсима на дршкама које прелазе обод (тзв. дугметасте дршке). Тај тип урне познат је са две некрополе у селу Горња Стражава и Доња Топоница у близини Прокупља. У урнама су сахрањиване спаљене кости покојника, прилози у накиту, оруђу и оружју.<sup>14</sup>

Некрополе у Горњој Стражави и Доњој Топоници припадају носоцима брњичке културне групе која је у почетку позната само по некрополама откривених најпре на Косову, ископавањем у селу Доња Брњича. Носиоци брњичке културе подижу своја насеља поред река и потока. Утврђења се граде на тешко приступачним узвишењима, са којих су могли да се контролишу сви покрети у равници.<sup>15</sup>

Најновија археолошка истраживања брњичког насеља на Хисару у Лесковцу, показала су да се централно средиште брњичке културне групе налазило на простору Лесковачке котлине. Одатле се брњичка култура ширила према Нишу, и Скопљу до Кастанаса а на истоку до Пирота. Трагова брњичке културе има на Пештерској висоравни а налазило је и у зони састава двеју Морава. Та снажна етно-културна заједница претходила је појави историјских Дарданаца који насељавају област Косова, Топлице, јужног Поморавља, и део Македоније. Историјски Дарданци у заједници са неким другим народима, Илирима, Мезима, Дачанима и Трибалима, чине јединствену етничку заједницу палеобалканских народа.<sup>16</sup>

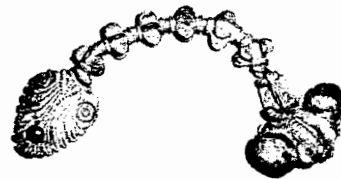
У прелазном периоду, око 1200. године пре Христа, започиње раздобље у прансторији Европе окарактерисано великим померањима и суковима племена.

Делови становништва из централнобалканске регије померају се према Малој Азији, Егеји и источној Медитерану у тзв. Егејској сеоби. У то време догодило се Тројански рат од 1193. до 1183. године пре Христа. Сматра се да су и племена из јужног Поморавља (Дарданци) учествовала у том сукобу.<sup>17</sup>

Период халштата-старијег гвозденог доба, (VIII-IV век пре Христа), обележен је уздицањем племенске аристократије. Током VII и VI века наши крајеви, захваљујући трговини, долазе у додир с великим културним центрима у Македонији, Грчкој, Италији па и Египту.

Њихови утицаји одражавају се пре свега, на луксузном накиту, који је припадао племенским вођама и члановима владајућих породица а налажен је углавном у гробовима. („кнежевски тумули, код Агенице, Пилатовика, Новог Пазара и Пејке ваље)<sup>18</sup>

На некрополи у Доњој Топоници, од бројних налаза у гробовима, посебно је занимљива лучна сребрна фибула, (служила је за прикочавање одесе) која на глави, између два полуоптаста испупчења, има стилизованог лептира свилене буве.



Фибула из Доње Топонице



То је познати тип фибула Чуруг-штрпци које се јављају на простору од Војводине до Мале Азије, где се могу тражити прототипови из којих је настао овај облик фибула (тип Гордион). Израђују се почев од VI века па све до II века пре Христа. Од средине IV века пре Христа упрошкене варијанте израђују се и у локалним балканским радioniцама. Налажене су углавном у гробовима.<sup>19</sup>

На основу претставе лептира свилене бубе на фибули може се претпоставити да су балкански Дарданци век од гвозденог доба а можда и раније, узгајали свилену бубу за добијање свиле. Људи гвозденог доба поштовали су и ценили тај корисни инсект и преко накита су хтели да нагласе његов значај и посебност.

У најближем суседству Топлице има сличних налаза. Из села Хум код Ниша потиче сребрна фибула, изузетне израде, која на главни има натуралистичку представу парења лептира. На многим примерцима тог типа фибуле, у широком културном кругу, од Румуније до Македоније и Албаније, представљен је увек један лептир, често до те мере стилизован да се скоро и не препознаје.<sup>20</sup>

У тзв. остави из Нове Божурне, приградском насељу Прокупља, међу разноврсним накитом, кога је налазач Бечејски Сретен прикључио са ширег простора од преко два хектара, налазе се предмети који припадају времену од прансторије до римског периода.

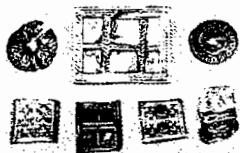
Посебно су интересантни прекарсни примерци накита VI-V века пре Христа: две наушнице од злата, једна са привеском у облику голува (симбол чистоте и безазлености) и друга са привеском у облику гаврана (симбол проициљности и дуговечности).<sup>21</sup>

Посебно fine израде су привесци од двоструког златног лима, који су моделовани у облику лептира свилене бубе. Привесци су протумачени као „стилизоване претставе у облику „пчеле“. Нарезани троугаони привесци били су део огрлице или су могли појединачно да се нашивају на одећу као украс.<sup>22</sup>

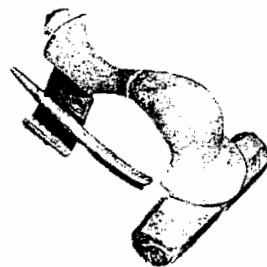


Златни накит VI-V века пре Христа

Том времену припада и неколико мањих плочница, апликација од сребра са позлатом.



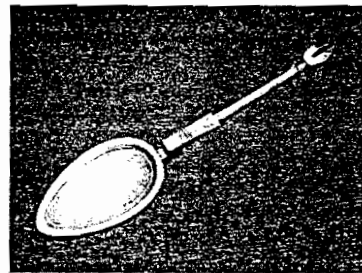
Сребрне апликације VI-V века пре Христа



Коленаста фибула



Сребрна минђуша



Сребрна кашинка (ligula)



Патера од сребра

Мала сребрна минђуша, дужине 2 цм, такође је из Нове Божурне. Урађена је у филиграну са гранулацијом у облику Херакловог чвора, карактеристична је за период II-III века у балканским провинцијама Римског царства. Накит декорисан на овај начин први пут се појављује у миненској уметности. Символично узимање нити Херакловог чвора популаран је мотив на накиту (огрлице, минђуше, дијадеме, фибуле, прстење). Његова симболика је у трајању,

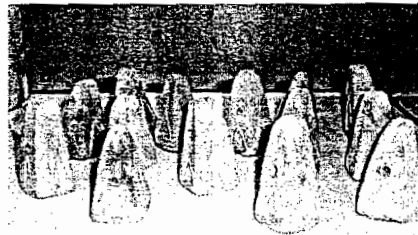
јачини, заштити од урока и демона онога који га носи. У смислу заштите носили су га и војници.<sup>23</sup>

Педесетих година прошлог века, у близини места где су нађени наведени предмети, на потесу „Корије“ на путу за Ниш, још увек су се могли видети остаци поплочаног пута кога су мештани називали „римски пут.“<sup>24</sup>

Крајем IV века пре Христа, са севера Европе, на Балкан стижу Келти. Један од праваца њиховог кретања према Делфима (Грчка) где су доживели пораз, ишао је и кроз Топлицу. На заузетој територији Келти су градили своја утврђена насеља тзв. oppidum-е.<sup>25</sup>

Из гроба на некрополи у Доњој Топоници потиче келтски налаз: једна гвоздена мамуза (слична мамузи са Великог Ветрена).<sup>25а</sup>

Фрагменти келтске керамике (лонци и питоси) нађени су на падининама Хисара и код Латинске цркве. Келтска грнчарија указује на присуство Келта на Хисару на коме су, вероватно саградили своје утврђење. На путу ка Грчкој, Топлица је била један од праваца којим су се кретали келтски ратници.<sup>26</sup>



Пирамидални тегови

Приликом копања земље за циглану, поред Топлице, на потесу „ширине“ нађено је 14 пирамидалних тегова. Тегови су сви једнаке величине, правоугаоне основе, сиво-мрке боје печења са примесом дискуна. На ужој страни тега налази се хоризонтална перфорација, и на свим странама је урезано слово „Л“. Сви тегови су при врху жљебљени пантким жљебом. Слово „Л“ би могло да буде почетно слово радioniце која је израђивала тегове или имена власнице-ткаље.<sup>27</sup>

Урези су обично означавали радioniцу, власника тега или неку друго обележје. Тегови се јављају на ширем балканском простору, а употребљавани су за вертикални развој са високом основом. Од једнакости тежине тега који су држали основу конца, зависила је и финоћа површине тканине. Слични тегови са жиговима нађени су на хеленистичким локалитетима у прешевској долини и датовани су у IV - III век пре Христа.<sup>28</sup>

У источном делу града, приликом земљаних радова често се налазе зидови грађевинских објеката римског Нампетум-а, новчани римске Републике са натписом, SECUR(itas)

REPUBL(icae), што јасно указује на рано успостављене трговачке и економске везе између римске Републике и домородачког становништва. Према сведочењу Т.С. Танасијевића, 1954. године у Музеју Топлице чувао се сребрни денар римске Републике, Квинта Лутиција Церка из 104. године пре Христа, пронађен вероватно на Хисару. Ту су нађени и бронзани новчани Германика, синовца цара Тиберија (14. - 37.) године по Христу, као и новчани неколико других римских царева.<sup>29</sup>

Крајем XIX века, у Прокупљу је откривен један од ретких спиграфских споменика из доба цара Александра Севера, жртвеник из 234. године посвећен Јупитеру од стране Марка Аурелија Марцијана, конзуларног венефицијара легије Прве Северијане Александријане. Натпис гласи:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) ceterisque diis deabusque omnib(us) M. Aur(elius) Marcian(us) (.) co(n)s(ularis) leg(ionis) I Se/verianaе Alexandrianae/ p(iae) v(indicis) Maximo et Urbano c/o(n)s(ulibus).

Натпис у преводу гласи: Јупитеру, Најбољем и Највекем, и свим осталим боговима и богињама, Марко Аурелије Марцијан, конзуларни (венефицијар) легије Прве Северијане Александријане, побожне и победничке, (за време конзула у Риму), Максима и Урбана, (поставно жртвеник)

Марко Аурелије Марцијан, заповедник војне јединице која је била у саставу легије чији потпуни назив није познат али је вероватно у питању I Italica (Prima Italica) која је почетком III века имала неке своје јединице стационаране у далматској Салони. Браќајуки се са Истока, вероватно из неког похода, Марко Аурелије кретао се старим трансбалканским путем Ниш-Љеш, па је као место одмора одабрао Нампетум а у знак захвалности за ратне успехе (?), поставно је Јупитеру заветну ару односно жртвеник. На основу овог налаза, сасвим би била оправдана претпоставка да је у Хаммеум-у, поред Херкуловог храма постојао и храм посвећен Јупитеру, у коме М. Аурелије изражава велику захвалност не само богу Јупитеру већ и свим боговима и богињама.

Конзуларни венефицијари (подофицири) су били заповедници места или царинских станица на важнијим путним одређштима. Звање венефицијара добијали су од гувернера провинције.<sup>30</sup>

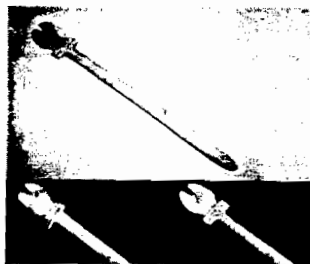
У улици Ђ. Поповског 10, 1979. године приликом нивелације дворништа, према исказу налазача Сокић Драгана, на дубини од 0,40 м откривени су спаљени гробови. У једном су нађене две каснолатинске фибуле од бронзе, а у другом, спирална наруквица, такође од бронзе.



Латенске фибуле



Латенска наруквница



Коштана игла

Ове две фибуле, скоро истих димензија, дужине око 5цм, у литератури су познате као „тип са манжетном“ са карактеристичном опругом са четири спирална навоја. На прелазу лука у стопу налази се мање прстенасто задебљање које подсјећа на манжетну па отуда и овај назив. Фибуле потичу из алпског подручја одакле су се прошириле по целој Европи. Датирају се у другу половину I века пре Христа. Фибуле су украдене из Музеја 1992. године.

У другом гробу нађена је спирална наруквница од бронзе са три навоја елипсоидног пресека, пречника 5цм. Крајевн су стањени и украшени урезаним орнаментом од вертикалних и косих жљебова. Ова врста наруквница је најчешћи тип накита који се налази у гробовима спаљених покојника на келтским некрополама у Подунављу које се датирају у I пре Христа па и у I век после Христа. Налаз фибула и наруквнице у гробовима је још један доказ присуства Келта у Прокупљу. Украдена из Музеја 1992. године.<sup>31</sup>

Као случајни налаз на локацији „Турско гробље“ у ул. 9.октобар, пронађена је коштана украсна игла за косу. Игла је Музеју поклонно Радмило Цветковић Барбут. Билжних података о налазу нема, вероватно је у питању гробни налаз. Игла од кости, дужине 11цм, на горњем делу има прстенасто задебљање украшено, с лица зарезима, а са налицја, мрежастим орнаментом које се продужава у главу, димензија 1,5x1,3 цм, обликовану у виду козјег папка. Игла је датована у I-II век према аналогнији са сребрном кашником из Н. Божурне која такође има дршку моделовану на тај начин.

Коштане игле са украсном главом у римско доба имале су углавном функцију укосница (асус) помоћу којих је украшавана и причвршћивана фризура. Поред основне функције, употребљавале су се и у козметичке, медицинске и магичке сврхе, а могле су да послуже, у крајњем случају и за причвршћивање одеве.<sup>32</sup>

У улици Краљевика Марка у гробу античке некрополе Намтеум-а, пронађен је бронзани балсамарни у облику антропоморфне посуде. шупље ливена посуда, висине 8цм, моделована је у облику негроидне главе са асиметричном претставом лица тако да се лице претвара у гротеску. Нос и усне су искривљени и спљоштени. Само на левој страни лица приказани су један дужи брк и брада. Очи су издубљене што указује на инкрустацију другим материјалом. Брат посуде служи јуједно и као стопа која носи реципијент. На ободу отвора налази се остатак шарнира за поклопац који недостаје и две алке за дршку која такође недостаје.

Посуде тог типа налажене су у гробовима и сматра се да су служиле за чување, балзама и уља за мазање тела. Датоване су у време од I до III века а оне са великим занатским и уметничким нивоом сврстане су у време I-II века.

Антропоморфне посуде овог типа најчешће се јављају у северноафричким провинцијама Римског царства и углавном су то главе, поједи или целе фигуре негроидних мушкараца, жена и деце. Тип таквих посуда карактеристичан је за тореутске, занатске радионице афричког града Александрије. На територији бивше Југославије нађено је више сличних посуда и сматра се да су оне рад локалних произвођача који су опонашали узорке александријских радионица. Уз негроидну главу нађени су и сребрни прстен и бронзана позлаћена фибула са главама луковнице. Та три предмета украдена су из Музеја 1992. године.<sup>33</sup>

У ул. Краљевика Марка бр. 2, 1954. године откривена су случајно два гроба озидана опеком који обликом подражавају саркофаг са кровом на две воде, припадају времену III-IV века. У једном од њих нађена је огранца од стаклених и златних перли. Златне перле биле су направљене од танког лимна у облику амфоре. Огранца је украдена из Музеја 1992. године.

У улици Краљевика Марка бр.189, 60-их година, приликом грађевинских радова, откривено је неколико кружних јама испуњених црном растреситом земљом које су шиле у дубину и до 5м. У њима су нађене људске кости. Ради се о римским гробовима у облику бунара у којима су сахрањивани спаљени покојници. Први гробови овог облика откривени су у Београду. Њихова основна карактеристика је велика дубина која је, вероватно, узвела са наједом о приближавању војанству-земљи. Гробови у облику бунара у Србији дубоки су између 2 и 15м а пречник им се креће између 0,75м и 1,30м. Има их још, у



Антропоморфна посуда

Viminacium-у (Костолац код Пожаревца) и Sirmium-у (Сремска Митровица) из I и II века. Најстарији гробови у облику бунара датују се у I век пре Христа а посебно су чести у I веку после Христа.

У периоду млађег гвозденог доба гробови у облику бунара много су чешћи у Француској, Италији, Шпанији, Енглеској и делу Немачке, на простору који насељавају Келти, и на приближно истом простору налазе се гробови тог облика и из римског периода, па се на тај начин везују за келтско становништво. Гробови у облику бунара могли би припадати римским војницима који су били регрутовани у западним провинцијама Царства (Галнија, Хиспанија, Британија). На нашем тлу гробови у облику бунара не јављају се после средине II века.<sup>34</sup>



Крстаста фибула

У улици Краљевина Марка бр. 169, 80-их година прошлог века откопана је на дубини од 3м, озидана гробница на свод оштетена радом механизације, у којој је поред скелета нађен и крчаг са две дршке, из IV века.<sup>35</sup> Убрзо, по открићу, гробница и налаз су били уништени.

У „Черкез мали“ нађена је крстаста фибула од бронзе са главама луковнице, типична за другу половину IV века. На нози која није у целости сачувана налази се орнамент од урезаних кружика. Лук фибуле је украшен орнаментом од косих паралелних резара. Фибулу је налазач поклонно Музеју. Непублицована Е. Keller је датовао тај тип фибуле у 350-380. годину.<sup>36</sup>

У улици Добричкој бр. 76, случајно су откривена два гроба. Налаз се састоји од неколико посуда и крчага IV века, затим две бронзане крстасте фибуле (из друге половине IV века) које на попречној греди имају моделоване луковнице, две наруквице од тање бронзане жице и прстена отвореног типа који се завршава у облику змијске главе.<sup>37</sup> Предмети су власништво Бобана Гарника из Прокупља.

Фибуле припадају типу лучних крстастих фибула са попречном гредом на чијим су крајевима задебљања која подсећају на главцу лука. Исто такво задебљање налази се и на почетку лука, на главци фибуле. Крстасте фибуле са луковницама носиле су углавном мушкарци на десном рамену, са главом фибуле окренутом на доле. Стопа фибуле трапезасто је проширена украшена кружницима. Игла фибуле везана је за тело помоћу шарнир механизма. У Србији крстасте фибуле су најбројнији тип римских фибула.<sup>38</sup>



Налаз из гроба - IV в.л

У улици Дуњерској 4, нађена је пиштаља дужине 7цм израђена од рога, фино углачана. Испод кружног отвора, пиштаља је носо засечена. Предмет је поклонно Музеју Сретеновик Стојанка из Прокупља. Датује се у време од IV до VI века. Сличне пиштаље су нађене на Царичином граду и на Хисару у Лесковцу. У истој улици, приликом грађевинских радова пронађена је бронзана канија за криви нож који је остао у канији и заједно су били изложени високој температури. На предмету су уочљиви трагови горевца. Нађен је и један бронзани новчић из времена династије Антонина (III век). Близу места налаза ископани су, такође, остаци римске канализације и део плочника који је био поплочан црвеном римском опеком великог формата.<sup>39</sup>



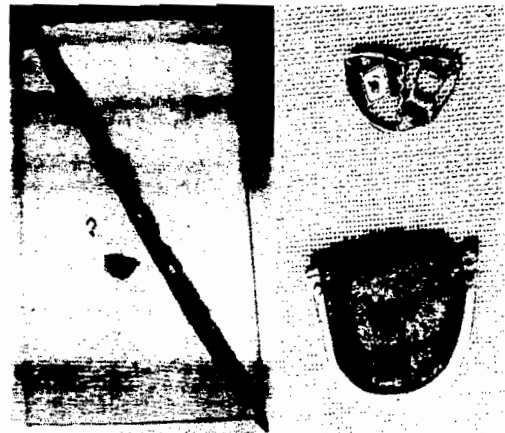
Пиштаља од рога

У близини градског парка нађена је фрагментована коштана оплата украшена низом урезаних ситних кружика. Коштани предмети слични овом, налажени су на многим касноантичким-рановизантијским локалитетима а датују се у време од IV - VI века. Предмет је Музеју поклонно М. Милосављевић из Прокупља.

На простору између Соколане и Народног музеја Топлице, на месту триног центра, нађени су предмети из периода Сеоке народа, из друге половине V века. Предмете је 1978. године поклонно Музеју Топлице Ристик Божидар из Прокупља.

Ископан је гвоздени мач дуг 67 цм, затим одломљени врх спате, германског дугог мача, чија је канија била опточена златним лимом у облику латиничног слова „U“.

Посебно лепе израде је и део окова од злата са велјастим улошцима у које је уметнут драги камен амелист и белачаста



Германски мач и распорити детаљи са ратничке опреме

материја слична талку. Налаз се везује за продор Источних Гота на Балкан, предвођених Тјудимером и Теодорихом Амалнџецем крајем V века. Присуство злата у ратничкој опреми говори о високом друштвеном рангу власника.<sup>40</sup>

Мачеви сеобе народа названи спата (spatha) развијају се од дугог каснолатенског мача. Ти мачеви имају дугу и релативно широку двосеклу оштрицу тако да се њихова временска класификација одређује пре свега, према облику и украсу балчана.<sup>41</sup>

Присуство готских ратника у Прокупљу, потврђују и историјски извори. Топлица се спомиње у V веку код византијског историчара Јорданеса који сведочи: готски владар Тјудимер прешао је реку Саву и напао Нанс, први град у Илирику. Одатле је послао свог сина Теодориха за Улпијану, топличкини путем.... per castro Herculis transmisit Ulpiana, што се река. ...преко каструма ad Herculeum код данашње Житорађе за Ulpianu, данашњи Аипљан на Косову.<sup>42</sup>



Сребрна наушница са позлатом

Прокупачка остава вероватно је лични накит, прикупљан у дужем временском периоду од краја 14. до средине 15. века.

У остави се налазе и сребрна дугмад урађена из једног комада али је плитким урезом споља обележена средина. Дугмета имају очувану петљу за причвршћивање на одело. Наведени предмети украђени су из Музеја 1992. године.<sup>43</sup>

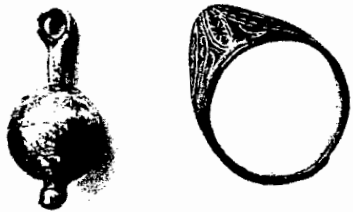
Испред зграде Среског начелства, на месту где је копано за постављање споменика из II светског рата, 1953. године случајно је откривен женски гроб у коме је нађена остава српског средњовековног новца и накита.

У једној посуди нађени су сребрни новчићи, два сребрна прстена, од којих је један био позлаћен, три сребрна дугмета лоптастог облика, један сребрни ексер и једна масивна сребрна позлаћена наушница.

Цела површина ове изузетно лепе наушнице украшена је стилизованим флоралним орнаментом изведеним у филиграну. Ободом наушнице налазе се линије кроз које су се провлачиле трепетљике и бисери.

Новчићи, српски и турски, припадају истом времену, између 1417. и 1428. године па је и накит, на тај начин тачно датован.

У насељу Боровњак у Прокупљу, нађен је антички бронзани прстен са масивном главом на којој је гема вероватно са претставом Сатира. Са исте локације потиче и бронзани прстен за лук из 14.-15. века, нађен на дубини од 2м. Налазач Радослав Борђевић-Балонче поклонио је предмет Музеју 1970. године. Ова прстена су украђена из Музеја 1992. године. Прстен пречника 2,5 цм служио је за одапњање лука. На доњем делу карна је задебљана а на глави која је у облику троугаоног проширења, налази се орнамент од урезаних линија између којих је издужено поље уоквирено са две паралелне линије са урезаним словом Ж. Слични примерци чувају се у Народном музеју у Београду.<sup>44</sup>



Сребрно дугме (лево) и бронзани прстен (десно)

### Хисар - вишеслојно археолошко налазиште



Пред крај Августове владавине формирана је римска провинција Мезија 15. године по Христу. Касније, у време цара Домицијана, 86. године, провинција Мезија подељена је на Горњу и Доњу Мезију. Горња Мезија (Moesia Superior), названа је по племену Меза (Moesi) који су насељавали данашњу Србију. Moesia Inferior простирала се према истоку до Црног мора и од Дунава до планине Балкан. Топлица се налазила у саставу римске провинције Горње Мезије.<sup>45</sup>

У процесу романизације који је трајао од I до V века, покорено предримско становништво прихвата римску културу, религију, језик и обичаје и на тај начин се укључује у духовни, привредни и културни живот Римског Царства.<sup>46</sup>

Граднште, како се Хисар називао све до ослобођења Прокупља од Турака 1877. године, остаци античког храма templum in antis који је саграђен крајем I века, остаци рановизантијске цркве, из

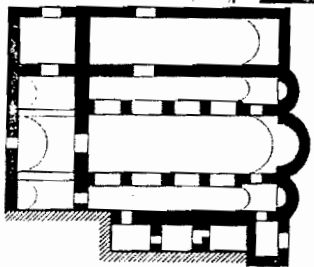
V-VI века, црква Св. Прокопија из X века и Латинска црква из XIV века, чине старо градско језгро дарданског и келтског насеља, римског *Namptium*-а, византијског *Астеоп*-а, словенске Топлице, српског Прокопија-Прокупља и турске насеље Оркуба, настајали и нестајали, сви на истом месту, на левој обали реке Топлице.

Истраживања у цркви Св. Прокопија вршена су 1983. и 1987. године. Издвојене су три градитељске фазе из X, XI и XIV века. Билгески научник *Hoddinott* који је шездесетих година обилазио византијске цркве на Балкану, сматра да црква у Прокупљу припада палеовизантијском периоду, односно V-VI веку.<sup>47</sup>

Последња ископавања у источном делу црквене порте вршена су током 2001.-2002. године. Као најзначајнији налаз на истраженом сектору откривени су остаци монументалних терми чији зидови залазе испод нивоа данашње улице. Истраживања порте нису до краја спроведена али истраживачи су ипак констатовали постојање пет хронолошки издвојених хоризоната и то:

- 1) позносредњовековни,
- 2) средњовековни хоризонт XIV века
- 3) средњовековни хоризонт са остацима некрополе XI-XII века,
- 4) рановизантијски хоризонт VI века са остацима насеља у склопу којег се налазила и велика базилика, откривена испод темеља Латинске цркве, и
- 5) антички хоризонт са остацима терми из III-IV века.<sup>48</sup>

Код данашње „Слане чесме“ 1933. године били су видљиви остаци римског купатила и циви за спровођење воде. Према сведочењу *М. Марковића* била је очувана „кабина на

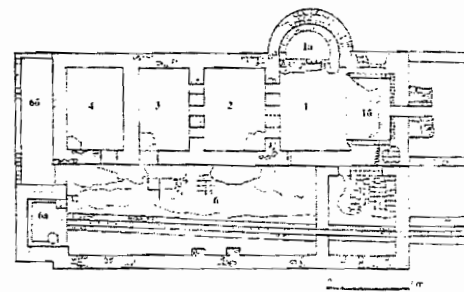


Црква Св. Прокопија: из 1877. год. (слика горе), црква данас (слика у средини) и план основе цркве (слика доле)

сводове” па се претпоставља, да је минерална вода коришћена у римском купатилу не само за купање већ и за лечење. Код извора минералне воде „Милан Топлица” у селу Вича још 1909. године откривена је римска каптажа и два купатила.<sup>49</sup>



Остаци терми у селу Баце из III века



План основе римских терми у Бацу

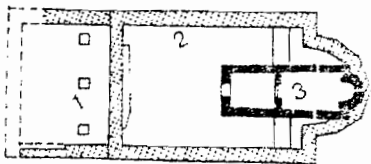
У селу Баце 1968. године, приликом градње пута Прокупље-Куршумлија, ископане су терме из III века датоване новцем цара Каракале (211-217), до којих је био спроведен термални извор. У вези са термама су и остаци архитектуре, вероватно више, римског пољопривредног имања чији је власник можда био ветеран, који је отпуштен из војске, после дугогодишњег ратовања добио земљу у Топлици где се и населио. Многи ветерани после отслуженог војног рока враћали су се у свој завичај а неки су остајали, населивши се у близини војног логора.<sup>49а</sup>

У Црквеном потоку, (тзв. турска страна), у некадашњем винограду Братислава Стевановића-Баца Књаза, на дубини од 0,60м пронађене су керамичке циви, доброг квалитета, чупасти облици, са кружним отворима на обе стране. Циви су улазиле једна у другу и пружале су се, по сведочењу налазаца, у три правца, према граду. Недалеко од винограда налази се извор који су Римљани каптирали и одатле град снабдевали пијаком водом. С обзиром на пространство античког града, претпостављамо да то није био једини, већ да су постојали и други извори који су снабдевали терме, и друге јавне и приватне грађевине у римском *Namptium*-у.<sup>50</sup>

## Југ-Богданова или Латинска црква



Југ-Богданова или Латинска црква



План основе Латинске цркве

Испод базилике констатовани су остаци римског храма (типа *templum in antis*) који се, према налазима керамике и новчића, поуздано датије у крај I века.

У темељу римског храма нађен је 1975. године, мермерни торзо Херкула са лављом кожом пребаченом преко руке, један мањи мушки торзо као и фрагментована votivna плоча или жртвеник са посветом божанству: *HERC ...VS. NATIVS* је оштећен и могао би се прочитати као, *HERC(uli Aug) us (to), (X)ERK(ULU) AB(IG)USTV*), на основу чега се закључује да је храм био посвећен Херкулу.

Ископавања Латинске цркве вршена су у периоду од 1971-1975. године и нису до краја спроведена а археолошки налази недовољно су проучени.

Југ-Богданова црква изграђена је у XIV веку, судећи према начину зидања и сачуваним фрескама. Посвећена је Покрову Пресвете Богородице и сматра се да је то била храмовна слава цркве Св. Прокопија пре преноса моштију светитеља из Ниша. Славн се 14. октобра као успомена на појаву Мајке Божје са раширеним омофором на рукама, у цркви Влахерне у Цариграду у X веку.

Касније у XVI и XVII веку служила је за богослужење Дубровчанима који су живели у Прокупљу, у оквиру трговачке колоније, па отуда и назив Латинска.

Испод темеља Латинске цркве откривена је базилика из V-VI века, велих димензија, која је као и све базилике тог времена била украшена мозаицима. У *Hammeum*-у се већ од IV века могло налазити и епископско седиште, с обзиром да је у првим вековима хришћанства свако веће насељено место имало свог епископа.<sup>50</sup>

Херкул је био поштован као бог исцелитељ, заштитник путева, путника и можда рудара, због атрибутуа које је поседовао (снага и моћ). У околини рудника Леце нађени су бројни епиграфски споменици који указују на могућност постојања Херкуловог храма који се налазио у оквиру рударског насеља.<sup>51</sup>

Његов најчешћи епитет је аугустус - божански. Као заштитнику трговаца, путника и слободаца уопште, Херкулу су приношене жртве пре поласка на пут. На успутним станицама су му подизани храмови а нека од тих места названа су *Ad Herculem, Statio Herculana, Castra ad Herculem*.<sup>51a</sup>

Територија провинције била је подељена на четири јединице (дистрикта) које су носиле имена централнобалканских племена: Дарданци, Трикорњани, Пикензи и Мези. Рудничким дистриктом руководио је прокуратор (*procurator metallorum*). Прокупље и Топлица географски припадају јужном рудничком дистрикту Горње Мезије где се руда експлоатисала још од прансторније. Познате дарданске руднике (*metalli dardanicis*) наследили су Римљани и у њима копали злато, сребро, олово, цинк, гвожђе итд. Рударски крајеви као што је била Топлица, били су гушке насељени и имали су одређену урбану агломерацију, вође комуникације и били су на вишем степену економског развоја. Експлоатација руде на тлу Србије имала је велики економски значај за Римско царство.<sup>52</sup>

Храм *templum in antis* посвећен је култу Херкула. О лепоти и богатству храма најбоље говоре налази скулптура високог уметничког нивоа као и фрагменти фресака и коцкице мозаика.

У најдубљим слојевима, испод темеља римског храма ископани су фрагменти грубе прансторнијске грнчарије, као и фрагменти посуда каснолатинске керамике (тзв. дачке шоље) које припадају самој крају латинског периода, односно, млађем гвозденом добу. Налази керамике индицирају постојање насеља на платоу Латинске цркве, већ од бронзаног доба које је трајало у континуитету, све до доласка Римљана у Топлицу. Уздигнута речна тераса заштићена од поплава, богатство у шумама и ораницама, близина „сребрне планине“ - Копаоника чији се врхови виде са овог места, условили су заснивање насеља још у прансторнији.<sup>53</sup>



Мермерни торзо Херкула

Урбанизација у областима које су Римљани освојили није ишла тешко и споро. У освојеним областима Римљани су изградиле мрежу путева и војних логора од којих су касније настала урбанизована насеља која су допринела непосредном и брзом укључивању освојених области у римску државу, захваљујући пре свега, универзалном и практичном римском духу. Царевн династије Севера посебним економским мерама подстицали су трговински промет ка мањим урбанизованим областима периферних провинција царства.<sup>54</sup>



Цар Константин

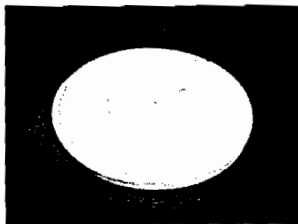
Стојановића. Оријентација гробова је хришћанска, са главом на западу. У ранохришћанском периоду су биле одбачене заблуде старих паганских обичаја да се у гроб са покојником сахрањују и дарови. Хришћани не практикују тај обичај па зато у њиховим гробовима нема никаквих прилога.

Беличина некрополе и дужина њеног коришћења указује на значај и величину града који је од I века када је настао као римски војни логор живео до средине V века када су га разорили варвари. Хуни и Германи, а у време цара Јустинијана (527-565) била обновљено утврђење на Хисару. (велика базилика испод темеља Латинске цркве и остаци кука из VI века у порти цркве Св.Прокопија) По сведочењу византијског историчара Прокопија у околини Манса обновљено је 7 а знова је саграђено 32 утврђења у циљу одбране Царства од инвазије варвара.

Код Латинске цркве, вишеслојног археолошког налазишта, констатован је римски слој од 0,80-3 м дубине. Ту су налажени различити археолошки предмети: комади равног прозорског стакла,

Нема сумње да је овде, као некада апостолским путевима, врло рано процрла и хришћанска вера и култура захваљујући пре свега комуникацијала јер су оне пружале повољне услове за то. Након издавања Миланског едикта 313. године, када је цар Константин дао хришћанима пуну слободу вероисповести, отпочело је, свакако, и зидање првих хришћанских храмова.<sup>55</sup>

На простору око Латинске цркве ископан је велики број гробова: на источ ној падини Хисара и на простору између цркве Св. Прокопија и Латинске цркве формирала се некропола која се ширила према истоку и западу, па је и простор данашње улице Краљевина Марка био захваћен некрополом. На Хисару је 1959. године нађено неколико римских гробова од опека великог формата, на две вође. Исти такви гробови нађени су у подножју врда, у Балканској улици, у дворшту Драгише Огњановића и Драгомира



Неки од налаза код Латинске цркве:  
горе: бронзани новчици римских царева  
у средини: бронзана здела  
доле: коштани жетон за коцку

накит, жишци-светиљке из I-II века, грнчарија од I-V века, коштани жетон за коцку, коштани украси, фибуле, фрагменти стаклених чаша, амфора (посуда за чување уља и вина) и питоса (за чување зрнела) са утребаним натписом латиничним словима, TER... или TER... комади фресака из III-IV века из ознаних гробница, бронзани новчици Цезара (49-44), Августа (27-14) Клаудија (41-45), Хадријана (117-138), бронзана здела, најфинија римска керамика, црвена терра сигилата као и опеке са жигом leg (io). У Hammeum-у су се налазили делови легије која је у својим радноницама (figlinae) произвођила опеке.

Изостављање имена легије значило би да је у питању свима добро позната јединица која се налазила у логору античког Hammeum-а.

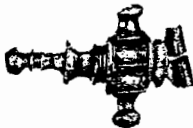
На археолошким налазиштима на територији Горње Мезије, често су налажене опеке са жиговима горњомезијских легија, VII Claudia и IV Flavia, (седме Клаудијеве и четврте Флавијеве) које су као посада биле ту присутне током читаве Антикe. Легија је имала 6.000 војника. У легији је било 10 кохорти, а свака кохорта је била подељена на 6 центурија, које су, како им и само име каже, имале по сто легионара. Легијом је командовао легат (legatus) постављен од самог цара. Знамо да је суседни Naissus од самог његовог оснивања био легијско седиште за римска освајања према северу, где су војавили и војници споменутих легија. У време првих ратова са Дачанима, после пораза римских легија, лично је цар Домицијан у пратњи свог преторијанског команданта, 86. године, прошао кроз Топлицу да би предузео поход на Дачане. Како наводи римски историчар Дион Касије, цар се извесно време задржао „у једном мезијском граду“ мисли се у Мансу, одакле је касније кренуо даље, према Дунаву.<sup>56</sup>

О континуитету живота на том месту говоре и налази из X-XI века, пре свега грнчарија, фрагменти фресака, огрлица од перли израђених од стаклене пасте из XI - XII века као и комадићи фресака из XIV века.





У ископавању 1975. године, у слоју испод малтерног пода нађена је мала омега фибула, пречника 2 цм, од сребра, веома добро очувана и финне израде, названа тако јер подсеча на грчко слово омега. Лук фибуле је ромбичног пресека а задешљања на крајевима су биконичног (дугметастог) облика. Омега фибуле настале су у познолатенском периоду и распрострањене су у западним римским провинцијама. Њихова постојбина је швајцарска<sup>57</sup> и јужна Немачка. У Горњој Мезији најзатупљеније су у околини Singidunum-а. Омега фибуле карактеристичне су за прва три века после Христа а спорадично се јављају и у IV веку. Рани примерци омега фибуле израђивани су углавном од сребра. Наш примерак могао би се датовати у крај II и почетак III века.<sup>57</sup>



На дубини од 1,5м, испод малтерног пода, нађена је крстаста бронзана фибула на шарниру, са попречном гредом која се завршава дугметасто. Фибула је мањих димензија и недостаје јој игла. Датuje се у III век.<sup>58</sup>

Одмах након Другог светског рата, археолог Р. Љубинковић обишао је Прокупље и на источној падини Хисара констатовао је више зиданих гробница које су касније, грађом биле уништене.<sup>59</sup> Споменути археолог је седамдесетих година 20. века, вршио истраживања на простору испред Латинске цркве. Поред бројних гробова, откопао је и две гробнице на свод из IV века. У једној је пронађен бакарни новчић цара Јовијана (363-364) а у другој фрагменти осликаног малтера па се сматра да је гробница имала фреско сликарство. Обе су гробнице биле опљачкане, још у античком периоду.<sup>60</sup>

Дубровчани су касније у 16. и 17. веку имали одобрење од Турана да могу користити за бого-служење српску цркву из 14. века. Око цркве су се сахрањивали дубровачки трговци тзв. колони, тако да се на простору између Латинске и цркве Св. Прокопија формирала и дубровачка некропола.

Истраживањем је потврђено да се на истом месту налазила некропола од I-VI века, да се ту сахрањивало у X, XI и XII па и у XIV веку и на крају, дубровчани користе исто гробље у XVI и XVII веку. Данас на споменутом терену скоро да нема никаквог надгробног обележја ни трагова некадашње некрополе која је временом систематски уништана, а посебно у XX веку.



Панорамски снимак Прокупља из 1878 века. У првом плану се уочава некропола (римско-византијска, средњовековна и дубровачка)

### Терме у порти цркве Св. Прокопија

Откопане терме (thermae) или јавно купатило, као једно од најзначајнијих достигнућа римске архитектуре, биле су, саставни део урбане структуре античког Hammeuma. Откривен је део централне просторије терми (apoditerium) или свлачоница, ширине 10,30 м а на супротном крају ове просторије налази се пространа апсида димензија 7x4 м фланкирана са спољне стране са два пиластра. Са јужне стране налази се мања просторија која се такође завршава апсидом. Систем за грејање одаја и базена - хипокауст, нађен је само у траговима.



Римске терме у порти цркве Светог Прокопија

Римске су терме у време прогона хришћана биле место окупљања и ту су страдали поједини хришћански мученици. Због тога су терме касније биле претваране у цркве, као на пример, базилика Св. Димитрија у Солуну, basilica urbana у Сочаници на Косову, базилика у Дуќан, базилика I у Гамзиграду, терме у Царичином граду.

И терме у порти цркве Св. Прокопија су у једном моменту, биле претворене у цркву, што би тек требало ископавањем доказати, јер објекат није до краја истражен а Намптеум би као неки други верски центри касне Антике, могао имати једног или више својих мученика.<sup>61</sup>

Претварање градских терми античког Хамисум-а у цркву могло је да се догоди тек у првој половини IV века, одмах након издавања едикта о верској толеранцији. Римски градови су обично имали катедралну цркву у самом утврђењу и једну или две цркве за становништво у подграђу, као што је то било у старом Намптеум-у.

Најзначајнији хоризонт насељавања на Хисару који је познат и као Југ-Богданов град, свакако је из доба римске превласти у Топлици.

Приликом копања темеља за задужбени министра здравља др Алексе Савица, 1929. године, на врху Хисара нађен је грађевински материјал, античка опека, фрагменти капитела, новчићи од којих је један био са ликом цара Константина Великог, (306-337). Иначе, у Прокупљу се најчешће налазе новчићи цара Константина и његових наследника. На Хисару је нађен бронзани новчић из времена цара Констанција II (337-361).<sup>62</sup>

Освојивши Топлицу, римски легионари су тек у I веку подигли свој војни логор на Хисару, а уз њега, касније, настаје и цивилно насеље (canabae).<sup>63</sup>

Античка насеља развијају се уз реке и изворе пијаке воде, на раскрсницама, важним путним правцима и у рудничким областима. Раст и развој града пратила је и одговарајућа комунална уређеност. Намптеум је од војног логора брзо прерастао у римски град који је имао добро брањено утврђење на Хисару, храм, терме, водовод (aquaeduct), канализацију (cloaca), трг, оплочане улице, јавне и приватне грађевине, цркве.



Градња на Хисару 1877. године

У живописном и богатом залеђу града налазила су се сеоска пољопривредна имања (villae rusticae) која су снабдевала град пољопривредним производима. Тло и клима омогућавали су узгајање многих пољопривредних култура а на брдима око Прокупља успешно се гајила винова лоза од које се произвођило квалитетно вино.

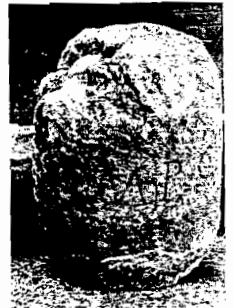
Римски итнерар, Појтингерова карта (стр 6), (Tabula Peutingeriana) је средњовековна копија из 12. века, касноантичке мапе Римске империје. Настала је око 365. године а као могући аутор наводи се римски космограф и филозоф Касторије (Castorius).

Свитањ (rotulus) мапе подељен је на 11 пергаментних листова. Укупна дужина је 6.75 м а ширина 34 цм. Својим тестаментом 1508. године ренесансни хуманиста Конрад Келтес завештао је манускрипт ове мапе антиквару из Југсбурга, Конраду Појтингеру, чије се име први пут појавило у наслову мапе на почетку 17. века.

Аутор мапе није ни желео да направи тачну географску карту. „Табула” нема ни пројекцију ни сразмеру. Највећа вредност мапе је у ознакама дуж путева, које дају прецизне информације. Многи градови, укупно 555, приказани су на посебним цртежима, вињетама. Вињете не одражавају значај и величину илустрованих места тек због сврхе мапе као водича за путовања, бабе се лепим изгледом и могућностима за смештај.

Стварајући мапу аутор је кренуо од Рима одакле су полазили путеви у дванаест праваца. Међутим, за њега не постоје стране света тек само лево и десно што је било сасвим довољно да путници одреде правац кретања и израчунају удаљеност. На путевима су се налазили миљокази - округли, камени стубови високи 1,5 до 2,5 м, пречника око 40-50 цм. На њима је била уклесана посвета императору и растојање између насељених места. Њихова међусобна растојања дата су у римским миљама (millia passum). Једна римска миља износи 1479 м.

У Куршумлијској Бањи, (AQUAE BASS...) у лето 2005. године приликом извођења грађевинских радова, пронађен је фрагментован миљоказ, из III века, са посветом цару у дативу: IMP CAESAR/RI, Imp(eratori) Caesari, у преводу, Императору Цезару, без имена цара, јер је клесар (lapicida) тек започео рад на миљоказу, али, из неког разлога није успео да га заврши.



Миљоказ из III века

Тако, Табула наводи Намтеум као станицу на путу Naissus - Lissus, (Ниш- Љеш), која се налази на 20 римских миља од Нанса (Ниша), око 30км и 6 римских миља од Ad Herculeum (данашња Житорађа).<sup>64</sup>

Крајем IV века велико Римско царство подељено је на Источно и Западно. Наши крајевни ушли су у састав Источног римског царства - касније названог Византија. И у том периоду на Хисару је постојало утврђење у оквиру Јустинијанове (527-565) градитељске обнове која је за циљ имала одбрану Царства од варвара.<sup>65</sup>

Римски град Намтеум или Намтео се, у списку градова (Георг. Рав. IV 15) анонимног географа из Равене наводи под именом Астеоп што је незнатна измена основе у имену Намтеум који се, касније са доласком Словена изгубио. <sup>66</sup> Грчка реч, σκπεον, σκπι означавала ивнцу, руб, врхунац, процват. Ηθικον σκπεον -значи узвишени духови, а σκσσιμον је несаломив дух.

Римски назив града може се узети за две латинске речи: именница женског рода namta, ае значи ведро а именница мушког рода namus, i означава куку, удицу, а исто тако и глагол piscari hamo значи пецати, ловити на удицу.

Хисар, на коме је поникао римски Хаммеум налази се опкољен Топлицом у великом луку од 270 степени, тако да, река која се обавија око брда правекни велики меандар личи на циновску куку или омчу.

У античко време брдо и река Топлица изгледали су сасвим другачије. Хисар је био потпуно без растиња са заравњеним врхом, са изгледом типичне прансторијске градине.

Тада, чиста река у коју се уливају топли, минерални извори, богата рибом и са много вишим нивоом воде него што је сада, била је идеално место за живот и стално насељавање. Према реци, која подсеца на циновску удицу што је обухватила брдо, Римљани су граду могли да дају једино ово име - Намтеум.

У почетку је Хаммеум, са утврђивањем римске власти у Топлицу био само станица (stationes) на путу, да би веома рано, век крајем I века постао и градско насеље о чему сведоче и бројни материјални трагови римске културе из тог времена.

Са изградњом војног пута (via militaris) Ниш-Љеш, грађена су и утврђења, каструми и настели ради заштите саобраћаја и смештаја војничких посада а организацијни и безбедности путовања поклањана је велика пажња.

Дуж пута налазиле су се станице за прихватање и смештај путника: tabernae су гостинице, крчме за обичне путнике а praetoria су свратништа или боља одморшта за војна и државна лица на службеним путовањима.

Војно утврђење на Хисару је током векова дограђивано и преправљано, тако да је тешко утврдити његове прансторијске, римске па и византијске основе у средњовековним бедемима.<sup>67</sup>

Римске фортификације имале су сталну војну посаду са одређеним бројем војника чији је задатак био да штити, контролише и осигурава пут на одређеним важним путним правцима. Војни логори рано су привукли трговце који су са војском трговали и снабдевали је различитим производима. Ту су се стицали и неслужени ветерани, а од III века активним војницима је додељивана земља и добијали су право да се жене (conubium) и настањују ван војничких логора.<sup>68</sup>

Стеновито узвишење са три стране заштитено реком, пружало је изванредну природну могућност за одбрану. Утврђење се састоји из три дела: горњег града - цитаделе на највишем платоу, и као јака препрека непријатељу, два концентрична прстена бедема који опасују најприступачније делове падине. Горњи град захвата простор од око 5 ари. На источној страни постоји само једна истурена кула, донжон, која је штитила прилаз цитадели. Квадратне је основе а уз кулу је и улаз са остацима капије. Ту се налази очувана у траговима цистерна за воду са филтер бунаром. Унутрашњости су се налазиле зграде од дрвета које нису сачуване.

Од горњег града спуштају се бедеми првог подграђа у правцу југа и истока. Ова одбрањена линија била је ојачана са три куле. У том делу је откопана зидана цистерна за воду.

Друго, ниже подграђе, било је опасано трасом бедема који готово концентрично прати ону на вишој котли. Овај бедем од кога више нема јасно уочљивих трагова, имао је утврђену капију са кулама.

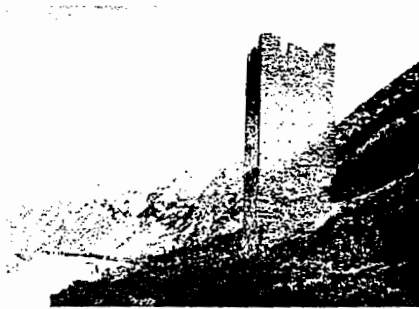
У систему одбране, као истурено упориште, била је кула на обали Топлице, добро очувана, позната као Југ-Богданова кула коју је Каниц сматрао римском.<sup>69</sup>



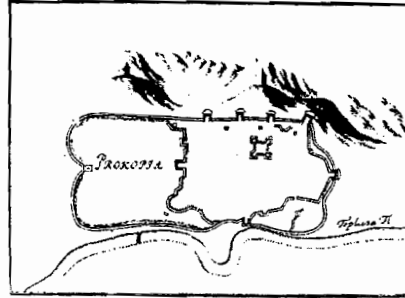
Утврђење на Хисару



Цитадела на Хисару



Лут Богданова кула



План Хисара из Бечког војног архива

Аустријски путописац, илустратор археолошких часописа и етнолог, Фелникс Каниц пропутовао је Србију крајем 19. века. У Прокупљу на брду које доминира градом видео је остатке тврђаве коју је сматрао римском. У његовој пратњи био је инжењер Валента који је израдио план утврђења. Каниц је око куле на Топлици пронашао римске кровне опеке и установио да се на брду налазио римски војни логор а цивилно насеље на месту данашњег града, где се често приликом земљаних радова налази на остатке античких зидова, предмета од бронзе и племенитих метала, коштане игле, керамичке посуде и сл. <sup>70</sup>



Цар Јустинијан  
Мозаик из цркве Sant'  
Apollinare in Classe у  
Равени (Италија)

RESTITUTOR ORBIS, Јустинијан, (527-565.) обновитељ РOMEјског царства и многих утврђења на Балкану, сигурно је обновио и наш Хисар, у нади да ће одолети барбарима. На платоу и падинама брда налажени су предмети из византијског периода, фрагменти грнчарије (зделе, лонци, крчазни и амфоре), оружје и украсни предмети.

Посебно је лепе израде кружна, пљосната плочница, пречника 5,3 цм, дебљине 1цм са перфорацијом у средини. Цела површина круга са обе стране, украшена је са 18 урезаних кружника, тзв. „омаца“. Исто тако, обод плочнице украшен је истим орнаментом који је постављан крстасто од по 4 кружника која одвајају два кружника, у низу. Такве плочнице али мањих димензија, нејасне

намене, потичу са налазишта Viminacium, Diana i Felix Romuliana (Гамзиград) где су нађене у слоју с краја IV века. Датују се у време од IV-VI века. Ова фиња плочница од кости имала је сигурно и практичну и украсну функцију, могла је да се носи и као привезак. <sup>71</sup>

Испод саме цитаделе, на западној падини случајно је нађена мала, гвоздена лучна фибула са посувракеном стопом, дужине 5цм. Лук фибуле је релативно кратак а држач игле је омотан око лука. На глави фибуле је опруга. Лук и нога фибуле украшени су орнаментом ситних паралелних зареза. Наведени тип фибуле заступљен је у Горњој Мезији од III-V века. Називају се и византијским фибулама јер су нађене на многим рановизантијским налазиштима VI века. <sup>72</sup>

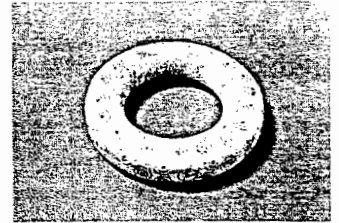
Током ископавања Горњег града 1978. године, у шуту уз источни бедем нађен је гвоздени врх стреле дужине 8 цм, ромбодног облика са ојачаном базом и трном за усађивање кружног пресека. Припада хоризонту насељавања у 6. веку. Идентична стрелица нађена је на Царичином граду. <sup>73</sup>

У шуту уз јужни бедем ископан је нож дужине 24 цм, који је служио за обраду коже. Сечиво ножа извијено је нагоре а торзирана дршка завршава се лезастим сечивом. Ножеви тог типа датују се у VI-VII. <sup>74</sup>

Све до ослобођења Прокупља од Турака, били су видљиви остаци римског моста на Топлици. Мост се налази испод зграде Начелства, данашње општине, где је сада бетонски мост.

У VII и VIII веку Топлица је насељена Словенима. Они су свој град називали Топлица. Током IX, X и XI века Топлица је насељена српским живљем али под влашћу Византије.

Назив Топлица није се изгубио: много касније, путописци који су прошли кроз град, називају га Doplitz - град, или



Кружна плочница



Гвоздена лучна фибула



Врх стреле      Нож за штаљење



Остаци римског моста на Топлици

крај, добро насељен и са пуно винограда а да је окружују планине које обилују сребром и златом. Следеће, 1534. године кроз Топлицу је пропутовао млетачки дипломата Рамберти. Описујући прелаз преко Копаоника, на путу из Новог Пазара према Топлици, он истиче рудно богатство планине, називајући је „montagna dell argento” тј. „сребрна планина”. Касније кроз Топлицу и Прокупље прошли су француски посланик Де Хе, 1626. године и лекар енглеског краља, Е. Браун 1669. године.<sup>74а</sup>

Повеља византијског цара Василија II Македонца издата Охридској архиепископији крајем 1019. или почетком 1020. године наводи све епископије које су припадале охридској цркви и међу њима епископија у Нишу која обухвата градове Мокро, Комплон, Топлицу и Сврљиг. Положај већине градова није тешко утврдити једино остаје нејасно где се налазило место Комплон.<sup>75</sup>

Назив Топлица односно би се на данашње Прокупље које мења свој назив од момента преноса моштију Св. Прокопија, (војвода Неаније, рођен у Јерусалиму), мученика који је пострадао за веру Христову у време Диоклецијанових прогона хришћана 303. године, у Кесарији Палестинској. Мошти су почивале у Нишу до 1386. године када су пред опасношћу од Турака пренете у наш град.<sup>76</sup>

Поред моштију Св. Прокопија, у цркви се налазе и делови моштију Св. Георгија, хришћанског мученика из Кападокије који је као и Св. Прокопије пострадао за веру Христову, почетком IV века.

У једном старом средњовековном ковчежику димензија 26x13cm налазе се три кошчице и парче коже са косом. На унутрашњој страни полукружног поклопца насликане су сцене из живота Св. Георгија које указују; да су то заиста његове мошти. Овај мали кивот некада се налазио у манастиру

Toprlitz, што је у исто време назив града, реке и области.

На Балкану, у 16. веку две најважније комуникације биле су Цариградски друм и Дубровачки трговачки пут који је од Дубровника преко Херцеговине, Пријепоља Новог Пазара и Топлице водио до Ниша и надаље за Цариград. Тим путем кретали су се бројна посланства, путници и ходочасници.

Први посланик са запада који је прошао кроз Топлицу 1531. године, био је Леонард Ногарол, са двора аустријског цара Фердинанда I. Други посланик истог цара Корнелије шепер прошао је Топличким путем 1533. године, и дао је детаљан опис путовања. Он наводи да је Топлица богат

Ђурђеви Ступови код Новог Пазара а затим у цркви Св. Георгија у селу Лопиње код Сјенице. После рушења цркве од стране Турака, мошти су биле склоњене код породице Пешник у истом селу, која их је с колена на колено чувала током читавог средњег века. Најстарији Пешник је оставио аманет да се мошти предају било којој цркви у ослобођеној Србији. Пред ослобођење Топлице од Турака, Сава Пешник је морао да вежи из Сјеничког краја па је наредно свом сину Милету да после преласка у Србију, ковчежник преда најближој цркви на чување. Миле Пешник се настанно у селу Претрешња у Топлици и 1880. године мошти светитеља дао на чување цркви прокупачкој. Аутентичност моштију потврдио је и проф др Радослав Грујин, професор Универзитета у Скопљу, а 1929. године у Прокупље је дошао и Миле Пешник, који је пред смрт замало да још једном види светињу, која је вековима брижљиво чувана у његовој породици. Тада је испричао и ову причу и потврдио историјат средњовековног ковчежника са моштима Св. Георгија као што је то претпоставио и проф. Грујин.



Свети Прокопије



Кивот са моштима Светог Георгија, мученика из Кападокије  
Са унутрашње стране поклопца графика из друге половине 18. века са сценама из живота Св. Борја

У време успона дубровачке колоније у Прокупљу, тврђава на Хисару још увек није порушена век је обновљена и служила је за потребе локалних турских власти. О овоме нас извештавају извори дубровачке колоније. Наиме, дубровачки трговац Фрањо Мечник јави се 1653. године Век у Дубровнику да га је ортак Марин Николић тужно, и тражио од кадије да ухапси и „стави Мечника у кулу“.<sup>77</sup>

Извештај о епидемији куге у Прокупљу 1654. године, остао је записан код дубровачких поклансара.

У XII веку Топлица је у саставу Немањине државе. Прва Немањина престоница и двор налазили су се у близини Куршумлије (Беле Цркве). Ту су саграђене и прве Немањине задужбине: манастир Св. Николе (око 1166. године), на ушћу Бањске у Топлицу, и манастир Св.Богородице, на ушћу Косанице у Топлицу.

За седиште Топличке епископије, архиепископ Сава одредно је задужбину свога оца, великог жупана Стефана Немање Св. Николе, што се помиње у његовој епиграфији од Св. Саве и Стефана Првоченог. Игуман Св.Николе у Топлици је, по одредбама Студенчког типика, учествовао у избору и проглашавању студенчког игумана.<sup>78</sup>

Манастирски комплекс са црквом Св. Николе један је од најстаријих споменика монументалне средњовековне архитектуре, рашке школе. У време краља Стефана Првоченог, када је црква постала седиште Топличке епископије, подигнута је припрата са две куле. У приземљу јужне капеле остали су фрагменти фресана са представала епископа и Богородице настали непосредно после подизања куле. Масивни пилог, из Немањиног времена, срушен је пред крај 15. века.<sup>79</sup>

Црква Св. Богородице саграђена је на остацима велике рановизантијске базилике из VI-VII века из времена Јустинијанове обнове. Ту се замонашила Немањина жена Ана која је била и ктитор, добивши име Анастасија.<sup>80</sup>



Манастир Свети Никола



Црква Свете Богородице

После битке на Морави 1190. године и победе византијског цара Исака Анђела, поражен Стефан Немања, после путошења Топлице, двор премешта у Рас а Топлица као погранична област према Византији губи свој ранији значај.<sup>81</sup>

У време Св.Саве и добијања аутокефалности Српске цркве 1219. године, Топличка епископија бива обновљена. Топлички епископ се, по важности српских епископа, налази одмах после зетског, рашког, хвостанског и хумског епископа. Из тог периода позната су нам имена неких топличких епископа: Јован, Дионисије, Теодор, Јаков, Василије и Дамјан.<sup>82</sup>

У времену између 1381. и 1389. године помиње се топлички митрополит Јован, што значи да су пре пропасти српске државе на Косову, топлички епископи носили титулу митрополита. У Прокупљу и данас још има људи који знају где су се налазиле две зграде које су биле у власништву цркве Св.Прокопија а називале су се „Митрополија“.

У време краља Милутина (1282-1321) међу епископима који су учествовали на сабору помиње се и епископ топлички Јоанкије.<sup>83</sup>

Српски краљ Стефан Дечански ратовао је са Бугарима и победио их на пољу Добрич у близини Прокупља.

Цар Душан крунисао се за цара 1346. године у Скопљу. Проширио је своју државу а себе је називао „царем Срба, Грка и Арбанаса“.

После смрти цара Душана српска држава се распала на области којима су управљали обласни господари. Са истока долазе освајачи који не угрозили ослабљену српску државу.

Покушавајући да спречи турску експанзију на Балкан, српска војска сукобила се са турском војском 1371. године на Марици после које је Турцима био отворен пут на Балкан.

Кнез Лазар који је управљао Топлицом, 1386. године победио је надмоћнију турску војску код Пличина, а само три године касније на Косову, Срби су доживели пораз. Топлица је 1454. године пала под турску власт и у њој су Турци били господари 423 године.<sup>84</sup>

У средњем веку у Топлици постоје утврђени градови од камена и опасани бедемима у које се склањало становништво у време опасности.

Први помен Прокупља као градског насеља је из 1400.године у повељи која је издата на Новом Брду, што не значи да Прокупље није и раније постојало као градско насеље. Ј. шафарик у свом издању Стара српска писма, 271-276, погрешно наводи да је Пантелејмонска повеља издата 1395. године што је касније велика аутора прихватила. Исправно датирање у 1400. годину, дали су Р. Lemerle, G. Dagron и С. Кириковн.

Монаси руског манастира Св.Пантелејмона на Светој Гори добили су повељу од кнегиње Милице (у манастиру Јевгенија) и њених синова Стефана и Бука, којом су им потврђена стара и дата нова добра и повластице по Србији. „и у граду Св. Прокопија кука Букоте Богдашевника са свом ваштином и два човека Радослав и Добромир и виноград”.

Обичај је био у средњовековној Србији, по угледу на Бизантију, да се манастирима поклањају људи и куке, што је карактеристично углавном за градове.<sup>85</sup>

Године 1427. умро је деспот Стефан Лазаревић а на српски престо је дошао његов сестрић Бурђа Браниковић који је, да би спречно даља турска освајања, своју старију кћер Мару дао за жену султану Мурату II (1421-1451). Његов син Мехмед II враћа Мару у Србију, после очеве смрти. У Марином миразу биле су две области, Топлица и Дубочица.

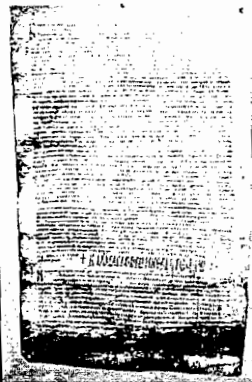
Марина удаја за султана само је за извесно време одгодила турско освајање Деспотовине. Бек 1439. године Деспотовина је први пут заузета од Турака, да би била обновљена само неколико година касније. Сегединским миром 1444. године деспоту Бурђу је враћена Србија са 24 града, међу којима су се налазили Крушевац, Копријан, Прокупље, Лесковац и Зеленаград.

За време владе Мехмеда II, (1444-1446. године) Турци су поново заузели Крушевац, Топлицу и Дубочицу.<sup>86</sup>

Дубровчанин Паскоје Сорокочевик, челник ризнички деспота Бурђа, имао је своје поседе у Топлици које је добио на поклон 1451. године.<sup>87</sup>

Народна традиција везала је име Југ-Богдана за град Прокупље. Латинска црква позната је и под називом Југ-Богданова црква. Хисар је град Југ-Богданов, средњовековна кула поред Топлице је Југ-Богданова, а у близини околини града налази се село Југ-Богдановац.

Властелин Богдан Југа могао би бити иста личност са Југ-Богданом (из народне песме) који се помиње међу 24 „добра човека” који су учествовали у изради Закона о рудницима, а за које се у предговору деспота Стефана Лазаревића каже да нису били из Новог Брда. Властелин Југа имао је поседе у суседној области, Дубочици, где је држао неколико села од којих је два, Горино и Седларче поклонно манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори.<sup>88</sup>



Повеља из манастира Свети Пантелејмон 1400.

Средњовековни град у Прокупљу је, крајем 14. века као значајно место на путу ка Приморју и Дубровнику, имало статус града нарав су имали Крушевац, Сталак, Бован, Петрус и Лесковац. У западном делу, на излазу из града, на путу којим су се кретали каравани према Косову и Приморју, (Дубровачки друм), налазила се царинска станица на којој су Турци вршили преглед робе и докумената о плакеној царини и у исто време наплаћивали локалну царину за улаз и пролазак кроз град. Из тих давних времена остао је сачуван само назив за тај део града који Прокупчани и данас називају - Царина.

Прокупље је насељавано континуирано од VII миленијума пре Христа до данас. На тлу града, током дугог времена смењивале су се различите културе и народи који су дали посебан печат бројним историјским збивањима. На основу археолошких налаза представљених у овом тексту може се закључити да се ради о изузетно богатој и значајној територији која је недовољно археолошко-историјски истражена.

Значајни археолошки локалитети у граду, комплекс Хисар са црквом Св. Прокопија у чијој се порти налази, вишеслојно археолошко налазиште, тек су делимично истражени. Исти је случај и са комплексом Латинске цркве где су вршена систематска археолошка истраживања која нису до краја спроведена.

Пред нама је веома важан задатак да у будућности посветимо пажњу тој културној баштини-ненасцрпном извору грађе за проучавање и реконструкцију живота у прошлости, на тлу Прокупља које се као градско насеље налазило на значајном путном правцу Ниш - Љеш.

## Н А П О М Е Н Е

1. Цвијик Ј., Балканско полуострво, 1966, Београд, 15-16.
2. За Мачину, в. шљивар Д.- Антоновић Д., 1996, Мачина-насеље винчанске културе код Прокупља, Зборник Народног музеја XVI/1, Београд, 61-74.
3. Стојник М. - Јоцић М., 2006, Ниш-Културна стратиграфија прансторјиских локалитета у нишкој регији, Београд-Ниш, 210; Ј. Кузмановић-Цветковић, 2006, Прокупље - град св. Прокопија, Прокупље, 10.
4. Срејовић, Д., 1967, Прансторја, V-XXIV; исти, 1997, Археолошки лексикон, в. Старчево;
5. Гарашанин М.- Гарашанин Д., 1951, Археолошка налазишта у Србији, Београд, 60-61; Илић Б., 1958, Споменица, 1878-1908-1958., Прокупље 8-10; Кузмановић-Цветковић Ј., 1988, Археолошка налазишта општине Прокупље, 9-27. Танасијевић, 1961, Т.С., Историјске знаменитости и прошлост града Прокупља, Прокупље 7; Несторовић С., 1972, Под Хисаром, Београд 16.
6. Масвени тег изложен је у сталној поставци Народног музеја Топлице у Прокупљу; о функцији тегова, в. Крстић В., 1996, Керамички тегови из Народног музеја у Београду, Гласник САД 12, Београд, 143 и даље
7. Васић М. М., 1936, Прансторјиска Бинча I-IV, Београд; Пешин, Р., 1995., Бинчанско писмо, Милано.
8. Срејовић, 1997., Лексикон, Бинча 1103
9. Grbić M., 1929, Pločnik, eine prahistorische ansiedlung aus der Kupferzeit, Beograd; 8; Jovanović B., DIE VINČA - KULTUR UND DER BEGINN DER METALLNUTZUNG AUF DEM BALKAN, Јовановић Б., 1990, БИНЧАНСКА КУЛТУРА И ПОЧЕТАК КОРИШЋЕЊА МЕТАЛА НА



БАЛКАНУ, Београд 55-60; шљнвар Д., 1999, Плочник код Прокупља, насеље винчанске културе и проблем ране металургије вафра, Прокупље, 44-51.

10. Срејовић, 1997., Лексикон, 262- 263.

11. Тасић Н., 1983, Југословенско Подунавље од индоевропске сеобе до продора Скита, Београд, 11-13.

12. Лексикон, 1997., 149-150; Буканић М.- Јовановић Б., 1966, Илирска кнежевска некропола у Атеници, Чачак.

13. Налаз ми је познат из аутопсије. После ископавања предмет је уништен.

14. Крстић Д., 1962, Горња Стражава, Прокупље - Насеље и некрополе, Археолошки преглед 4, 73-76; исти, 1992, Прансторнијске некрополе у Горњој Стражави, зборник Народног музеја XIV-1, Београд 231-248; Трбуховић В.-А., 1970, Доња Топоница, Дарданска и словенска некропола, Прокупље-Београд.

15. Срејовић Д., 1960., Прансторнијска некропола у Доњој Брњици, Гласник Музеја Косова и Метохије, IV-V, Приштина 83 и даље

16. Стојнк М., 2000, Брњичка културна група у лесковачком крају, Лесковац, 1 и даље; исти, L/2000, The Brgjica cultural group in the south Morava basin, Старинар, 9 и даље

17. Гарашанин М., 1973, Прансторнија на тлу Србије, Београд.

18. Тасић Н., Предкелтско становништво српског Подунавља и северног Балкана, 80.

19. исти, 78; Васил, Р., 1995, Сребрни накит IV века пре н.е. на територији средњег Подунавља-посвећено успомени на Минодрага Грњина-остава из Чуруга, Радоњице и ковнице сребра, Београд, 88.

20. Прансторнијске културе Поморавља и источне Србије, Ниш 1971., 491, Јоцић М., 2004, Прансторнија нишког краја, у каталогу Археолошко благо Ниша од неолита до средњег века, Београд., кат.бр.58.

21. Chevalier J.-Gheerbrant A., 1983, Zagreb, 160,161.

22. Дрча, С., Археолошко благо Ниша..., 188, кат.јед. 132, опредељује их у II-III век позивајући се на старију литературу. Пема аналогниј са накитом из Атенице, опредељујемо их у VI-V век пре Христа.

23. Јовановић А., 1978, Накит у римској Дарданији, Београд, 75-83, сл.158-170; Кузмановић-Цветковић Ј., 2006., Прокупље, град св.Прокопија, 51; Поповић Н., 1999, Галски елементи у остави из Н. Божурне, Прокупље, 75-82; Јовановић А., 1999, Налаз из Нове Божурне - карактер и функција, Прокупље, 63-68; Јовановић А., 1979., Наушнице украшене филиграном и гранулацијом из II - III

века са територије југоисточне Србије, Старинар XXVIII-XXIX, 1977/78, 143-149; Пешин Ј., 1995, Златан накит из римске некрополе у Малој Копашници, Лесковачки зборник XXXV, 25-38; Поповић Н., Roman Jewelry in the Form of Hercules Symbols in the Central Balkans, Старинар XLIX, Београд 1998, 86, фиг. 9.

24. Усмени подаци добијени од Саше Јоцића из Н. Божурне

25. О Келтима в., Папазоглу, Ф., 1969, Средњобалканска племена у предримско доба, Центар за балканолошка истраживања, књ.1, Сарајево, 104, и даље; Јовановић Б., Долазак Келта на Балкан, 83-94.

25а. Уп., Стојнк М, 2003., Велики Ветрен, Београд, 93, сл. 315. Аутор датуме мамузу у II - I век пре Христа.

26. исти, 91.

27. Крстић, В., 1996., Керамички тегови из Народног музеја у Београду, Гласник САД 12, 143.

28. Букмановић М.-Поповић П., 1982, Сондажна истраживања градинских насеља на подручју Брањско-Прешевске котлине, Годишњак центра за балканолошка истраживања XX, Сарајево, 189-209.

29. Миланковић, М., 1884, Краљевина Србија, Београд, 68; Марковић, М., 1932, Топлица у прошлости, Ниш, 18, 19.

30. Споменни је вно секундарно употребљен за изградњу темеља куке. Натпис је први пубанковоа Никола Булић у Споменни СКА XXXVIII, Београд 1900, 35; Петровић П. 1979, Inscriptions de la Mesie Superieure IV, Belgrade, 117.

31. Бојовић, А., 1983, Римске фибуле Сингидунума, Београд, 19, тип I, варијанта 3; Букмановић М., 1992, Прилог познавању млађег гвозденог доба у српском Подунављу, Зборник Народног музеја XIV/1, Београд, 327-336, предмети су украдени из Музеја 1992.године и нису пубанковани

32. Петковић, С., 1995., Римски предмети од кости и рога са територије Горње Мезије, Београд, 28

33. Петровић П. 1976., Ниш у античко доба, 105., сл.44; Вујовић М. 1994., Антропоморфне бронзане посуде на тлу Србије, Београд, 87-94., сл. 2 Цветковић-Кузмановић Ј., 2006., Прокупље, град Светог Прокопија, Прокупље, 37.

34. Јовановић, А., 1984., Римске некрополе на територији Југославије, Београд, 124-126. Подаци добијени од Гордане Ђинић из Прокупља.

35. Налаз ми је познат из аутопсије, крчаг је разбијен после ископавања

36. Бојовић А., 1983, 86.сл.443; исти, 88., Јовановић А., 1978., 58, сл.141.

37. Бојовић, Т.Л, тип 429., Јовановић А. 1975., Крстообразне фибуле из античке збирке Народног музеја у Нишу, 235-245
38. Јовановић А., 1987, 56.
39. Богдановић, Н., Јоцић, М., Поповић, П., 1995., Сондажна истраживања локалитета Хисар (Лесковац), Лесковачки зборник XXXV, Лесковац 1995, 15, т.3/5; Cari{in grad II, 1990, Belgrade-Rome, PLXLIV, sl.309.
40. Милинковић, М., 2005., Осврт на налазе времена сеобе народа са југа Србије и из суседних области, Ниш и Византија III, Ниш 251-252.
41. Вински З., 1955., Осврт на мачеве раног средњег вијека у нашим крајевима, Весник војног музеја, 2, Београд., 34-35.
42. Преузето од Петровић П., 1979, 42.
43. Коровић-Љубинковић, М., 1956/57, Прокупачки налаз српског средњовековног накита, Зборник радова Народног музеја, књига прва, Београд, 145-158.
44. Каталог, 1987., Накит од 12. до 15. века из збирке Народног музеја у Београду, 130-131.
45. Мирковић, М., 1968., Римски градови на Дунаву у Горњој Мезији, Београд, 22.
46. Grimal P., 1968, La Civilization romaine-Римска цивилизација; Петровић, П., 1976, 27.
47. Ракић М., 1881., Из Нове Србије, 11; Hoddinott A. F., 1963, Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia, London, 194, Fig.105.
48. Ископавања су вршена у организацији црквене општине Прокупље и у сарадњи Археолошког института у Београду и Народног музеја Топлице у Прокупљу, под руководством др Марка Поповића и Јулије Кузмановић-Цветковић. Извештај са ископавања, архива Музеја Топлице
49. Марковић, М., 1932., Топлица у прошлости, Ниш, 13.
- 49а. Јордовић Ч., 1999., Римске терме у селу Баце, Прокупље у праисторији, антици и средњем веку, Београд-Прокупље, 198; Мирковић М., 1968, 121.
50. Према казивању Братислава Стевановића-Бацка Књаза из Прокупља
- 50а. Поповић Р., 1995., Рано хришћанство на Балкану пре досељења Словена, Београд, 78.
51. Архива Народног музеја Топлице; Петровић П., 1976; исти, 1979, Inscriptions de la Mesie Superieure, Vol. IV, Naissus-Remesiana-Nortgeum Margi, Beograd 117-118; исти, 1968., Споменници Херкуловог култа у Горњој Мезији, Лесковачки зборник VIII, Лесковац, 55; Кузмановић-Цветковић Ј., 2006.
- 51а. Јоцић М., 1982., Римски пут Naissus-Lissus у Горњој Мезији, Нишки зборник, Ниш, 72.

52. Душанић С., 1977. Из историје римског рударства у Горњој Мезији, Arheolo{ki vestnik XXVI-II, Ljubljana, 163-179; Петровић В., 2006., Римски пут Naissus-Lissus, Лесковачки зборник XLVI, 18.
53. Ископавањима је руководио археолог Археолошког института у Београду др Радивоје Љубинковић од 1970-1975. године
54. Канлић В., 1980. Римско царство, народи и цивилизација, Београд
55. Hamman A.G., 1998., Rim i prvi hri{ćani, 51 и даље
56. Петровић, 1976, 32.
57. Бојовић А., 1983., 70.
58. Античко сребро у Србији, 1994., Београд, 335, кат.бр.288.
59. Ископавања Р. Љубинковића 1975., преузето од Кузмановић- Цветковић 2006., архива Музеја Топлице
60. Извештај са ископавања Р. Љубинковића, архива Музеја Топлице
61. Поповић М.-Кузмановић-Цветковић Ј. Извештај о извршеним ископавањима у 2002. години, архива Музеја Топлице архива Музеја Топлице
62. Спиридоновић М. Пелех-М. Милинковић, Летопис цркве прокупачке, 25.
63. шкриванић Г., 1974., Monumenta cartographica Jugoslaviae I, Југословенске земље на Појтингеровој карти, Античке карте, 54, пут Hammeo-Tessalonice; Јоцић М., 1982., Римски пут Naissus-Lissus у Горњој Мезији, Ниш.
64. Петровић В., 2006., 20.
65. Византијски извори за историју народа Југославије II, Београд 1955; Група аутора, 1981., Историја српског народа, књига прва, Београд; Баван Б.-Иваншевић В., 2006, Iustiniana Prima-Царичин Град, Лесковац, 67.
66. Geogr. Rav. (Ravennatis anonyimi cosmographia-Anonyimi Ravenatis)
67. Каниц Ф., 1985., превод групе аутора, Србија, земља и становништво, Београд
68. Преузето од Петровић П., 1976.,
69. Каниц, 1985., 292; Дероко А., 1950, Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд, 131.
70. Каниц, 290.
71. Петковић С., 1995., Римски предмети од кости и рога са територије Горње мезије, 54. Плочница је публикована у каталогу изложбе, Археолошка истраживања Хисара, Тон 1984., без фотографије
72. Бојовић А., 1983., 73, варијанта 5, кат.бр. 327. Фибулу је нашла 2005. године М.Јоцић и

поклонила је Музеју Топлице; Конзервацију предмета урадио је Миле Симић, виши конзерватор Народног музеја у Нишу.

73. Поповић В., 1977., каталог Царичин град, Београд; Бавант Б.,-Иванишевић В., 2003., Iustiniana Prīma-Царичин град, Београд, 71, кат.бр.38.Бавант Б. - Иванишевић В., 2006., Iustiniana Prīma-Царичин град, Лесковац, 69.

74. Каталог изложбе Археолошка истраживања Хисара, Прокупље 1984.; Јанковић В., 1981, Подунавски део области Аквиса у 6. и почетком 7. века, Београд,178,сл.72/г

74а. Костић Р., 1984/85, Опис Топлице у делима страних путописаца XVI века, ТОК бр. 9-10, Прокупље, 68-75.

75. Поповић В., 1984, Археолошка истраживања Хисара, Прокупље, 11; Милојевић С., 1987, Историја Лесковца у средњем веку, Лесковачки зборник XXVII, Лесковац, 19.

76. Танасијевић Т., 1961, Историјске знаменитости и прошлост града Прокупља (са Летописом цркве прокупачке) 11-28; Милошевић Г.-Ђурић С., 1988, Црква Св.Прокопија, Старинар XXXVI-II/1987, 99.

76а. Графичку је анализирао Бранка Иванић, кустос Народног музеја у Београду, којој се захваљујемо на колегијалној помоћи.

77. Илић Б., 1958, Споменница 57.

78. Јанковић М.,1985., Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку, 175-176.

79. Љубинковић М., 1981, Немањине цркве у Топлици, Прокупље, 93-109.

80. Љубинковић М., 1968., Ископавање комплекса цркве Св. Николе код Куршумлије, Археолошки преглед 10, Београд 188-192; иста, Црква Св. Николе код Куршумлије, 1974, Београд, Археолошки преглед 14, 121-125.

81. Јиречек К., 1952, Историја Срба, Београд, 80.

82. Стојановић Љ., 1929-1934., Старе српске повеље и писма, Београд - Сремски Карловци, 512.

83. Кашић Д., 1972., Крушевац кроз векове, 94.

84. Ђирковић С., 1981, Историја I, Београд, 506.

85. Lemerle P.- Dagron G.- Ćirković S., 1982, Actes de saint-Panteleemon, Paris, 176-177.

86. Зиројевић О. - Брен Н., 1968, Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владе Мехмеда II, (1444-1446), Брањски гласник IV, 377- 416.

87. Милојевић С., 1987, 18.

88. Радојичић М., 1962, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, Београд, 37.

Др Сергије Димитријевић

## ДУБРОВАЧКА ТРГОВИНА У ЛЕСКОВЦУ И ОКОЛИНИ И УЛОГА ДУБРОВАЧКЕ КОЛОНИЈЕ У ПРОКУПЉУ

- изводи из књиге -  
(приредила Мирослава Јоцик)

Прокупље, 2007.

## УВОД

Књизи "Древно Прокупље" придодат је извод из научног рада др С. Димитријевића који је под насловом "Дубровачка трговина у Лесковцу и околини и улога дубровачке колоније у Прокупљу", штампан као сепарат у лесковачком часопису Наше стварање за 1955. годину.

Текст С. Димитријевића објављује се у овој књизи као историјски илустративни пример који указује да је Прокупље било веома важан привредни и економски центар јужног Поморавља у 16. и 17. веку.

Прокупље је било стезиште многих трговаца са великим економским потенцијалом што је условило брз развој града и читавог подручја где су се укрштале значајне комуникације, пре свега према истоку и западу.

Аутор дугује велику захвалност Надежди Димитријевић за сарадњу и допринос што је указала на изворни рад Сергија Димитријевића о Прокупљу као дубровачкој колонији у 16. и 17. веку којима је обогатена структура ове књиге.

*Мирослава Јоцић*

## I

У последњим деценијама XVI века Прокупље постаје центар дубровачке трговине у Јужној Поморављу, а средином XVII века (1620.-1667.) доживљава свој највећи привредни расцвет. У то доба Прокупље је после Београда било најјачи дубровачки центар у Србији. Пред њим заостаје и сам Нови Пазар, трећи дубровачки центар у Србији, који је имао изванредну саобраћајну улогу.

Главна саобраћајница читаве тадашње дубровачке трговине у Јужној Србији и Бугарској био је пут Дубровник - Пријеполје - Нови Пазар - прелаз преко Копаоника - Прокупље - Софија. Налазек се на раскрсници овога пута и пута Београд - Крушевац - Прокупље - Лесковац - Ново Брдо, Прокупље је постало трговачки центар читавог Алаца хисарског санџака, који се протезао од Крушевца до Лесковца. У Прокупљу су се сливале не само сточарске сировине из Топлице и Добрича, век и из Жупе, Расне и богатог лесковачког краја. Једновремено, преко дубровачког пута долазила је западноевропска увозна роба не само у Прокупље, век су се преко њега снабдевали и знатни градски центри Крушевца и Лесковца. Дубровачки трговциз Прокупља имали су доминантну улогу на Косову и јаче позиције у Нишком поморављу. Они су, такође, држали у својим рукама и извозно-увозну трговину Полабља.

Да би се добила извесна представа о тој великој трговачкој улози Прокупља у XVII веку, напомињемо да смо до сада нашли у Дубровачком архиву 493 документа из тог времена, који говоре о дубровачким трговцима у Прокупљу. Представу о великом значају Прокупља за дубровачку трговину у XVII веку добијамо и из Матрикуле братства светога Лазара, где су уписивани најугледнији дубровачки трговци из Србије. Из ових пронађених података види се да је од краја XVI века



*Дубровник крајем 15 века*

500. Стамбул. Метроп.



Дувровачки трговац из 16  
века

винограда и 6 повртњана (башта). Томе треба додати и два чифлука "Чифлука на млини" Мухајла Петровића Сладоевића и чифлук у Брсеници Марина Стиспановића Тисоевића.

Купе дувровачких трговаца у Прокупљу биле су врло велике. Тако, на пример, спомиње се да је неки Иван Љубишић имао куку са пет дукана, коњушницом и "багном", као засебном зградом, а



Српска школа на Чаршији из турског периода

нагло порасла улога Прокупља не само као трговачког центра, већ и да се Прокупље по броју најугледнијих трговаца приближило Београду, остављајући далеко за собом сва друга места у Србији.

На основу докумената од 1631. до 1640. године, пронађених у Дувровачком архиву, утврдили смо са сигурношћу да је тада у Прокупљу било 48 настањених трговаца. Ако се узму у обзир и неколико других дувровачких трговаца, за које се верује да су били настањени у Прокупљу, онда се број настањених дувровачких трговаца у Прокупљу пење на преко 60. Тај број обухвата само она лица која су самостално водила трговачке послове, тј. која су имала своје трговачке радње у Прокупљу. Ако се, пак, обухвате и чланови дувровачких породица и трговачки момци, онда се може закључити да је средином XVII века у Прокупљу живело око 150 до 200 Дувровчана.

Дувровачки трговци настањени у Прокупљу поседовали су и знатна непокретна имања у овом крају. Према пронађеним подацима, 30 дувровачких трговаца поседовали су у Прокупљу 31 куку, 50 дукана, 30

Раде Глеђевић "куку горњу" у чаршији, тј. чардак, који се тада називао и кула. Неке од дувровачких кука сачињавале су читав комплекс привредних зграда, који се тада називао обором. На пример, неки Марин Николкић поседовао је куку названу средњи обор, а Вицензо Ивановић поред куке, поседовао је клет, башту и обор као засебне јединице. У свему се помиње седам обора.

Од земље Дувровчани су углавном поседовали винограде, којих је највише било у Соколици и Трескави.

Да би смо имали претставу о величини дувровачке четврти у Прокупљу, подвлачимо да једно упутство

дувровачке владе из 1702. године спомиње да је дувровачка колонија у Прокупљу имала у XVII веку 30 кука. Истичући ову чињеницу, ово упутство ставља дувровачку колонију у Прокупљу испред колонија у Новом Пазару, Софији, Београду и другим местима која се наводе у овом упутству, не одређујући ближе њихову величину.

Из свих ових података, као и из чињенице да су многи дувровачки трговци били богати и да су трговали скупосциним тканинама, произилази да је дувровачка четврт у Прокупљу обимовала великим и лепим зградама и да су дувровачки трговци држали главни и најугледнији део чаршије.

## II

Прокупље је било најважнији дувровачки трговачки центар у Јужном Поморављу, не само услед своје чворне саобраћајне улоге, већ и зато што је у њему постојала једна дувровачка колонија у овом крају. Многи истраживачи наше прошлости грешили су када су сваку групу дувровачких трговаца, настањених у неком месту, проглашавали колонијом. Уствари, колонија није била обична група Дувровчана, већ је то била дувровачка правна установа, која је имала своју утврђену организацију и одређене друштвене функције. Пошто је колонија у Прокупљу имала велики значај за све Дувровчане који су били настањени или су пословали у Јужном Поморављу, осврнућемо се детаљније на њен постанак и на њену организацију.

Најранији помен о колонији у Прокупљу нашли смо у писму дувровачке владе од 29. новембра 1631. године. Колонија у Прокупљу имала је свој статут, а врховни орган колоније био је скуп, који је обухватао све дувровачке трговце из Прокупља. На челу колоније стајао је колонијер, који је потписивао сва службена акта и обрађивао их печатом колоније. Постојала је и књига колоније, у коју су увођене наредбе дувровачке владе и колективне одлуке и договори, који су тиме постајали обавезни за све чланове колоније.

Колонија је имала и своје финансије. Она је наплаћивала од трговаца, својих чланова, и неку врсту редовног пореза. Већ 1661. године колонија је одлучила да се како од колонијално настањених



Стара улица са чешмом у Чаршији мали

Дубровчана, тако и од оних који би дошли са стране, наплаћује порез и то у износу од 20 аспри по товару вуне, или којегод друге купљене робе.

Основне функције дубровачке колоније у Прокупљу виде се из многобројних аката. Тако, например, колонија је одржавала везу са дубровачком владом и представљала је њен теренски орган. Она је примала налоге од владе и достављала јој тражена документа. По налогу владе, она је упозоравала дужнике да плате своје дугове, уручивала је судске позиве и вршила секвестар робе. Колонија је слала влади све важније и политичке вести и вршила контролу над поступцима дубровачких трговаца сходно наредбама дубровачке владе и поклисара. Она је саопштавала трговцима наредбе владе и одређивала казне за њихово извршење.

Колонија је општила са турским локалним властима. Између осталог, она је из средстава прикупљених од трговаца давала уобичајене поклоне пашин, кехајн (пашин помоћник) и кадијин.

Колонија се старала и о имовини умрлих Дубровчана и извршавала налоге старалаца масе (спнтропа) и тудора. По налогу владе штитила је власничка права отсутних лица и удовица и о томе сведочила пред турским судом. Поред повржаних функција, колонија је имала и извесну чисту судску власт. Тако, на пример, она је испитивала и изрицала казне за случајеве крађе, које је касније потврђивала дубровачка влада. Судске функције вршио је скуп. Он је утврђивао чинишничко стање, оверавао веродостојност документа, пред њиме су се испитивали сведоци и давали изјаве под заклетвом, скуп је вршио извешај, водно спор и доносно пресуду. Против пресуде скупа апеловано је у Дубровник.

Колонија се непосредно мешала и у питање трговине. Најинтересантнији њен подухват обе врсте десно се 1676. године, када је колонија створила неку врсту картела. Наиме, те године колонија је саопштила влади у Дубровнику да је прокупачка колонија као целна откупила све трговачке закључке и да ће убудуће појединци учествовати само у одређеном делу трговине. Колонија је тада тражила да дубровачка влада потврди овај споразум.

Из изложених података о колонији у Прокупљу видимо да постојање Дубровачких трговаца у неком месту, например у Лесковцу, није значило да је у њему исто тако постојала колонија. Низ података указује на зависност дубровачких трговаца у Лесковцу од колоније у Прокупљу. Најкрупнији дубровачки капитал били су сконцентрисани у Прокупљу. Зато се дубровачки трговци из Лесковца појављују као дужници дубровачких трговаца у Прокупљу, а не обратно.

Поред трговачког, Прокупље је било и значајан верски центар. У току читавог XVII века, пре стварања и за време постојања дубровачке колоније, у Прокупљу је постојао католички капелан.

Напомињемо да се у XVII веку у источном делу наше земље спомињу само четири дубровачке колоније: Београд, Прокупље, Нови Пазар и Скопље.

### III

Главни део дубровачког извоза из Прокупља била је вуна. Готово сви документи који говоре о трговачким пословима Дубровчана настањених у Прокупљу спомињу извоз вуне. Осврнућемо се само на удео браке Мили, крупних дубровачких трговаца из Прокупља, у целокупном дубровачком извозу вуне у Италију. Из књиге осигураника видимо да су брака Мили извезли у Италију 1626. године 1.276 вреке вуне, тј. готово 110.000 килограма.

Колики је био значај вуне за дубровачке трговце у Прокупљу видимо не само по томе што се у безброј случајева сусрећемо у задужницама (обангацијама) и другим документима да се исплата дугова и осталих потраживања предвиђа и врши у вуни, век и по томе што се у вуни плакају и кирије за куке, дуване и винограде, а у неким случајевима исплаћује се у вуни и куповна цена куке или земље. Што се тиче извоза кожа, то су углавном биле говеђе и бивоље коже. Тако, на пример, Матко Ивановић шаље у Дубровник 276 говеђих и 170 бивољих кожа.

Из Прокупља су извожене и знатне количине воска. У једном документу спомиње се 1.170 турских ова жутог воска, а у другом осам твара, у вредности од 709,3 дуката. Брака Мили извезли су 1627. године из Прокупља у Венецију 20 бала воска.

Да је Прокупље било главни центар извозне трговине вуном видимо из више документа. Тако, например, 1638. год. дубровачки трговци из Прокупља, Приштинс, Новог Пазара и Београда, заинтересовани за косовску вуну склопили су у Прокупљу споразум и унели га у књигу колоније да неке више давати Трепчанима новац за откуп вуне. Кад су дубровачки трговци у Србији, који су трговали вуном, добили одлуку века умољених да се сакупе и утврде јединствену цену за откуп вуне, тај састанака је одржан у Прокупљу, где су дошли не само дубровачки трговци из овог краја век и из Новог Пазара.

Какву су робу дубровачки трговци увозили у Прокупље?

Из неколико сачуваних књига ћумрука из XVII века видимо да су дубровачки трговци који су пословали у Прокупљу увозили деље вунене тканине, острахан, неке врсте танке луксузне вунене чоје и свите, дамаст, атлас и друге тканине.

Од увозних артикала у два документа помињу се и весе количине соли. Осим тога, Дубровчани су трговали и другим артикланима. Тако, на пример, спомињу се кожухи, коже од лиснаца, као и вино и ракија.

Дубровачки трговци из Прокупља редовно су трговали са италијанским градовима Венецијом, Анконом и Барлетом, преко којих су пласирале извозне сировине по целој Италији. Дубровчани настањени у Прокупљу куповали су извозну робу и на околним тржиштима. У обрачуну колонијалног доприноса који су дубровачки трговци из Софије послали кнезу и дубровачкој влади 1629. године види се да су дубровачки трговци из Прокупља извезли из Софије 1628. године око 4.200 говеђих и бивољих кожа, за шта су имали да плате 15000 аспри колонијалног доприноса. У сачуваним документима најчешће се сусрећу трговачке трансакције између дубровчана настањених у Прокупљу и Новом Пазару. Осим тога, дубровачки трговци из Прокупља трговали су и са Београдом, Лондоном, Софијом, Скопљем и Солуном.

Не рачунајући ситне дубровачке трговце, који су се углавном бавили локалном препродајом или радили на проценат за рачун крупних трговаца у Дубровнику, највећи број дубровачких трговаца у Прокупљу пословао је на велико, располагајући крупним капиталом. Најчешће су наступале трговачке компаније, тј. ортаклуци два или више трговаца, склопљени на одређено време, од којих је један имао седнице у Дубровнику а други на терену пословања. Као примере великих капитала навешћемо следеске случајеве: Иван Стјепановић трговац из Прокупља унео је као свој удео у компанију 6.030 дуката; компанија Матка Ивановића из Прокупља и Луке Петровића из Дубровника извезла је за две године у Анкону 840, а у Млетке 65 врека вуне, продала у Дубровнику 50 врека вуне, 8 товара воска, 319 бивољих кожа и извезла у Анкону 194 говеђе коже; Марко Стјепана Глеђевића из Прокупља и његов брат Антун Мартина Глеђевића из Дубровника стварају 1620. године компанију са капиталом од 11.052 дуката; браћа Мили, крупни дубровачки трговци из Прокупља, стварају 1630. године компанију и улажу капитал у износу од 25.472 дуката. Ова по нашој процени најбогатија трговачка компанија у Прокупљу имала је 1637. године, у време смрти Бошка Мили, поред 215.596 аспри примања на основу 20 задужница, углавном од дубровачких трговаца, и примања на основу два путна дневника и једног трговачког тафтера углавном од месног турског и хришћанског становништва. Браћа Мили имали су дужнице не само у Новом Пазару, Бучтрну, Трепчи, Софији, Лесковцу, Нишу, Приштини, Крушевцу, Прокупљу, Куршумлији и другим градовима, већ и у селима из зоне Лаба, Копанница и Јастрепца, у свему из око 188 места.

## IV

Дубровачка увозно извозна караванска трговина у Јужној Србији, која је у XVII веку достигла своје највеће размере, доживела је свој крај у току Аустро-турског рата, око 1687. године.

Док је у дубровачкој архиви сачувано доста докумената који говоре о прокупачкој трговини у 1685. години, њихов се број нагло смањује у 1686. години. Последњи документ који говори о тој трговини је писмо колоније прокупачке од 3. III 1687. године.

Године 1688. почео је продрог аустријске војске у Србију и завладало је немирно стање. У Турској царевини избијају нереди, појављују се одметништва великих размера и избијају устанци у Србији и Бугарској. Једна устаничка чета заузела је и опљачкала Нови Пазар, а у јесен 1689. године Аустријанци су заузели Ниш, Прокупље и Лесковац, чиме су потпуно онемогућили било какве везе између Прокупља и Дубровника преко турске територије у данашњем Санџаку и Херцеговини.

Године 1690, приликом повлачења Аустријанци су разорили Прокупље и запаљени Крушевац. Ни после повлачења аустријске војске дубровачка трговина у Јужној Србији није била обновљена. То видимо из више упутства дубровачке владе својим покликсарима у којима се оплакује пропаст те трговине. Најкарактеристичнији је последње од тих упутстава, датирано 9. I 1702. године, у коме се каже: "Ако би вам паша рекао да су прикази ваше бедне и сиромаштва измишљени, ви кете му одговорити да је пре рата било до 30 кука дубровачких трговаца у Прокупљу, слично у Новом Пазару, Софији, Београду, Пловдиву и другим местима, а да сада у целој Отоманској империји нема више до само два трговца, а они су без капитала, као што се Баша Екселенција може уверити, кад год то зажели.

Читањем низ момената спречавао је обнову дубровачке трговине у Србији после Аустро-турског рата. Несумњиво је да је тада порасло поверење и мржња турских власти према хришћанима, а посебно према католицима. Та трговина се није могла обновити у старим размерама и због коренито измињених привредних прилика у Србији. Становништво је било масовно побегло, помрло од



Дубровачки караван - 16 век

куће и масовно се иселило, повлачећи се са аустријском војском. Сточарско богатство било је уништено у току рата, како од стране Аустријанаца приликом окупирања и напуштања ових крајева, тако и од стране Турака у току њихових осветничких пустошења. Најзад, приликом разарања и спаљивања Прокупља и Крушевца несумњиво су уништене и многобројне дубровачке куће и дукани, а и оно што није попаљено било је опљачкано од аустријске или турске војске.

Дубровачки трговци, настањени у Јужној Србији, имали су своје куће, дукане и винограде и ту су провели цео свој живот. Неки од њих су ту остали и после Аустро-турског рата, али, оставши усамљени, без потпора колонije, у средини која им више није признавала и поштовала привилегије, они су се постепено претварали у обичне месне житеље. У Дубровачком архиву нашли смо два приватна трговачка теста, из кога се види да је некакав трговац дубровачког порекла живео у Прокупљу од 1756. до 1783. године и трговао са Дубровником, где је извозно традиционални извозни артикал вуну, као и говеђе и бивоље коже, восак, а у мањим количинама и коже од دنبљачи.

Са уништењем дубровачке трговине у Јужном Поморављу Прокупље је изгубило своју прворазредну и руководећу привредну улогу у овом крају. Касније ту улогу преузима Лесковец, који, захваљујући великом пољопривредном богатству своје околине и пространом залеђу, постаје водећи привредни центар Алаца - хисарског санджака. Ово је нарочито дошло до изражаја касније када се развено извоз ужарије, што је условило привредни пораст Лесковца, који је имао повољне услове за гајење ове културе. Све док је дубровачки извоз сточарских сировина течао путем Софија-Нови Пазар-Дубровник, Прокупље је могло привредно да просперира, јер је било важан саобраћајни чвор на овом путу, са развијеним сточарством у његовој владовитој околини. Када је дубровачка извозно увозна трговина пресушила, тј. када је поменути друм изгубио своју експортну улогу, велики привредни значај утасно се и од њега није остао скоро никакав виднији траг, пошто су трговачки капитали формиран у Прокупљу углавном повучени у Дубровник.

## О АУТОРУ

Мирослава-Мира Јоцић рођена је у Прокупљу 1954 године. У родном месту завршила је основну школу и Гимназију. Дипломирала је на Филозофском факултету Универзитета у Београду, на Катедри за класичну археологију, 1979. године код професора Милутина Гарашанина.

Звање кустоса стекла 1983. године а звање вишег кустоса 1998. године.

У Народном музеју у Лесковцу радила је од 1982.-2000. године, а од 2000.-2005. године у Народном музеју у Нишу.

У Народном музеју Топлице у Прокупљу ради од 2005. године, на функцији директора Музеја.

Реконструирала је територију општина Јабланичког, Топличког и Нишавског округа.

Учествовала је у археолошком ископавању локалитета: Хисар у Прокупљу, Sirmium, Сремска Митровица, Naissus, Ниш, Pontes код Кладова, Egeta код Брзе Паланке, Македонце код Медвеђе, Снобаљски град код Вучја, Царичини град код Лебана, Брана Барје код Лесковца, Хисар у Лесковцу, Јашуњски манастир Св. Јована Крститеља код Лесковца, Брапце код Сијаринске бање.

Имала је саопштења на научним скуповима. Радове је објављивала у стручним часописима и средствима информисања.





## SUMMARY

Prokuplje is the center of the Toplice region. The traces of the first human communities go back to early prehistory. For the reconstruction of the city's oldest past we rely on the rare isolated archeological finds such as the fragments of the Neolithic ceramics. Archeological material from the later period is numerous, especially from the Roman era.

The oldest figural plastic in Toplica originated in Macina village near Zitni Potok. It is a figurine from the Starcevo culture made of baked clay, with a gray-reddish color of the core and a rough, sandy texture. Traces of Starcevo culture from the Middle Neolithic period dating back to the 7th century B.C. and associated with a major archeological location Starcevo near Pancevo, was found in the village Donja Trnava, nearby the city, on the left bank of the river Toplica. Other fragments of ceramics found in Prokuplje and resembling Starcevo culture are believed to belong to Kőrös culture, named after the river Kőrös, with a place of origin that broadly covers Hungary, Banat and Backa.

Succeeding the Starcevo culture, the Vinca culture, named after the archeological location Vinca near Belgrade, reaches its peak sometime between 5,500 and 3,500 B. C. The people of Vinca culture discovered the secrets of metallurgy early on and began the production of gold and copper with Pločnik becoming one of the most important centres of metallurgy in Europe. With the arrival of the newcomers, older settlers either moved or mixed with them, making in the process the first Indo-European cultures in the Balkans. Well-known migrations of the early Indo-Europeans occurred during the 4th and the 3rd millennium B.C.

During the transition period, around 1,200 B.C., there begun the period of great migrations and conflicts between the tribes. The Halstadt period of the early Iron Age (7th century B.C.), was marked with a rise of tribal aristocracy.

At the end of the 4th century B.C. the Celts arrived to the Balkans from Northern Europe. One of the routes they took brought them through Toplica, eventually leading them to the

Apollonian Temple at Delphi (Greece) and the place of their defeat. Across the territories they occupied they built the fortified settlements, so called Oppidums. A finding in a grave at a necropolis at Donja Toponica revealed an armor set and the accessories used for horses all belonging to a Celtic warrior.

Toplica belonged to the Roman province called the Upper Moesia. During the construction works on the eastern side of town, there surfaced the walls of the Roman city of Hammeum. At the end of the 19th century A.D. in Prokuplje, a rare finding of an epigraph-bearing monument from the times of the emperor Alexander Sever was found. It was a sacrificial altar dated 234 A.D. dedicated to Jupiter by Marcus Aurelius Marcianus, a consular official of the Legio I Severiana Alexandriana. Discoveries from the period of the Great Migration of People in the 5th century A.D. were found on the location of the shopping mall, between Sokolana and the Museum of Toplice. The weapons were unearthed: an iron sword, 67cm long and a broken tip of a German long sword, so called the "spata", whose sheath was gold pleated in a shape of the Latin letter "U". An antic bronze ring with a massive face, a gem with a mysterious motif (a satyr?) was found in a neighborhood of Prokuplje, Borovnjak.

In the process of romanization of the region, from the 1st to the 5th century A.D., the conquered local population accepted the Roman culture, religion, language and customs entering the spiritual, economic and cultural life of the Roman Empire. Gradiste, as Hisar was called all the way up to the liberation from the Turks in 1,877, the remains of the ancient temple - templum in antis -- built at the end of the 1st century, the remains of the early Christian church from the 5th or the 6th century, the church of St. Procopius from the 10th century and the Latin church from the 14th century, make up the center of the old Dardanian and Celtic settlements, Roman Hammeum, Byzantine Akmeon, Slavic Toplice, Serbian Prokuplje and the Turkish town Orkhuba, all rising and falling on this same spot, on the left bank of the river Toplica. Here in the village of Bace in 1968, during the road construction between Prokuplje and Kursumlija, the Roman therme were discovered. The Emperor Caracalla coins helped dating them back to the 3rd century B.C.

By the end of the 4th century A.D., the vast Roman Empire was divided into the Eastern and the Western Empire. The Toplica region became a part of the Eastern Roman Empire, later known as Byzantium. Even back then, a fort existed atop of Hisar, a mark of the rebuilding efforts by the Emperor Justinian (527-565) that aimed at defending the Empire from the barbarians. Toplica was settled by the Slavs in the 7th and the 8th century. They named the place Toplica.

During the 9th, the 10th and the 11th century Toplica was settled by the Serbian population under the rule of Byzantium. In the 12th century Toplica became a part of the state ruled by Stephan Nemanja. Near Kursumlija (Bela Crkva), Stephan Nemanja erected his first court as well as some of his first pious endowments: the monastery of St. Nicholas (circa 1,166), at the mouth of the rivers Banjska and Toplica and the monastery of St. Mother of God, at the mouth of the rivers Kosanica and Toplica. Prokuplje is for the first time referred to as the city in historical records in a declaration issued in Novo Brdo, though it as probably known as the city long before that.

The medieval Prokuplje was, at the end of the 14th century, an important settlement on the way to the Adriatic Coast and Dubrovnik, in a rank of Krusevac, Stalac, Bovan, Petrus and Leskovac. At the entrance on the west side of town, on the road that led to Kosovo and the Adriatic Coast (Dubrovnik Road) was a Turkish customs station where the Turks inspected the goods and the proofs of customs tariffs payments, as well as collected the local tariffs for entering and transiting the city. The only surviving reminder of the times to this date is the name with which the citizens of Prokuplje still refer to that area of town - Customs Station (Carina).

Prokuplje has been in a process of continual settlement since the 7th millenium B.C. A lot of different people and cultures had made their mark in many historical events. As evident by the archeological findings, this Region is a rich and important territory still not fully archeologically and historically researched. We have an important task ahead of us - that of future dedication to this cultural legacy, this inexhaustible source of the material for research and reconstruction of the events from the past, which is the main objective in the field of archeology.

Translated by  
Simonida Jovic  
Dalibor Krnetic

#### NOTES ON AUTHOR:

Miroslava Jovic was born in Prokuplje 1954. She graduated from the University of Belgrade on the Faculty of Philosophy's Department for Classical Archeology in 1979 in a class of the professor Milutin Garasanin. The title of curator she obtained in 1983 and the title of senior curator in 1998. She worked in the Museum of Leskovac between 1982 and 2000 and in the Museum of Nis between 2000 and 2005. She has been the director of the Museum of Toplice in Prokuplje since 2005.

She reconnoitered the districts of Jablanica, Toplica and Nisava. She participated in the excavations on the following sites: Hisar in Prokuplje, Sirmium -- Sremska Mitrovica, Naissus -- Nis, Pontes by Kladovo, Egeta by Brza Palanka, Macedonce by Medvedje, Skobaljic grad by Vucje, Caricin grad by Lebane, Brana Barje by Leskovac, Hisar in Leskovac, monastery of St. John the Baptist in Jasunje by Leskovac, Vrapce by Sijerinska Banja. She has submitted to the work of scientific seminars and published in academic magazines and press.

## ОПШТИНА ПРОКУПЉЕ



Археолошка налазишта општине Прокупље

## ПЛАН ПРОКУПЉА



Археолошка налазишта града Прокупља

CIP - Каталогizacija y publikaciji  
Народна библиотека Србије, Београд

903/904 (497. 11)  
7. 032 (37)  
94 (497.11 Прокупље)  
339. 1-051 (497. 11) '16'  
339 (497.11)'16'

**ЈОЦИЋ, Мирослава**

Древно Прокупље / Мирослава Јоцић. -  
[фотографије Радмиле Хаин-Малић] - Пирот :  
Народни музеј Топлице, 2007 (Пирот : Fi  
Press). - 73 стр. : илустр. ; 20 см. -  
(Библиотека Народног музеја Топлице у  
Прокупљу. Баштина ; књ. 9)

Насл. Стр. приштампаног текста : Дубровачка  
трговина у Лесковцу и околини и улога  
дубровачке колоније у Прокупљу / Сергеје  
Димитријевић. - Ауторова слика. - Тираж  
2. 000. Стр. 7-8 : Извод из рецензије /  
Александар Јовановић. - О аутору: стр. 65.  
- Напомене : стр. 49 - 54. - Summary.

а) Археолошка налазишта - Прокупље и  
околна б) Археолошки налази - Прокупље и  
околна - Присторија п) Археолошки налази,  
римски - Прокупље и околна д) Трговина,  
дубровачки - Прокупље - 17а е) Трговина -  
Прокупље - 17в ф) Прокупље и околна  
COBISS. SR-ID 139730700